TOBIAS

Tidsskrift for oslohistorie fra Oslo byarkiv • 1/2011 • kr 80,-

Gjennom skolen passerer hele folket i revy

Gjennom skolen passerer hele folket i revy

Skolevesenet berører oss alle. Barndommen har imidlertid ikke alltid vært tilbragt ved skolebenken.

Da skolehverdagen gradvis ble innført på 1700- og 1800-tallet, var skoletiden kortere, klassene større og fagene færre enn i dag. Mange barn ble dessuten holdt hjemme fra skolen for å jobbe eller fordi de ikke hadde klær eller sko. Forskjellen på byskolen i Kristiania og bygdeskolen i Aker kommune var dessuten stor.

Skoleutviklingen i Norge har vært en del av et stort folkeopplysningsprosjekt og må ses i lys av sosiale endringer i samfunnet. Ifølge historiker Hans-Jørgen Dokka er skolen bestemt av samfunnet, og samfunnet er bestemt av skolen til enhver tid. Skolehistorien og skolebarnet er derfor tett knyttet til samfunnsutviklingen som helhet, og tiltakene har vært tett sammenfiltret med ideologiske strømninger og myndighetenes ønske om sosial kontroll og utjevning av sosiale og kulturelle forskjeller.

Barn med ulik bakgrunn har møtt hverandre rundt felles læringsmål og fagplaner. Den lovpålagte skoletiden har økt og skolefraværet gått ned. Vektleggingen av et felles skoleløp har visket ut de største forskjellene. Fra myndighetens side har det handlet om nasjonsbygging, og om å påvirke befolkningens holdninger, helse og hygiene. Skolebespisning skulle hindre feilernæring og ukonsentrerte elever, og opplæring i tannstell skulle ha en oppdragende effekt på hele folket.

Alt dette har samtidig gått hånd i hånd med en utskilling av elever som ikke passet inn. Hvem var barna som ble henvist til spesialskoler og tvangsskoler?

Dette nummeret av TOBIAS gir innblikk i Oslo-skolens historie. I Oslo byarkivs magasiner finnes mange kilder til skolehistorien, og på Oslobilder.no ligger flere bilder tilgjengelig.

«Gjennom skolen passerer folket i revy» sa Johan Brun, leder av Kristiania skoletandkliniker. Dette burde avspeile hva som finnes i arkivene, men det er likevel ikke alle som kan finne spor etter seg. Mye arkivmateriale fra Oslos skoler er kassert og glemt, noe som svekker den demokratiske retten til å få innsyn i dokumenter som gjelder deg selv, og som svekker muligheten til å skrive skolehistorien på nytt. Om det finnes dokumentasjon etter deg utgjør en forskjell.

TOBIAS

Tidsskrift for oslohistorie

UTGIVER: OSLO BYARKIV
Besøksadresse: Maridalsveien 3
Postadresse: Kulturetaten, Byarkivet, Pb 1453 Vika, 0116 Oslo
Telefon: 02 180 / 23 46 03 50
postmottak@kul.oslo.kommune.no
www.byarkivet.oslo.kommune.no
www.oslobilder.no

Redaktør og utforming:
Anne Marit Noraker
Redaksjon:
Johanne Bergkvist
Mona Bruland
Øystein Eike
Unn Hovdhaugen

Abonnement:
Kr 160 pr år (2 utgaver)

ISSN 0804-2454
Opplag: 1500
19. årgang
Trykkeri: BK grafisk

TOBIAS er Oslo byarkivs informasjonsblad. Bladet fikk navnet sitt den gang Byarkivet holdt til i det ene rådhustårnet. Fra gammelt av hadde de ansatte i Rådhuset brukt «Tobias i tårnet» som en litt fleipete betegnelse på arkivaren der oppe. Navnet hadde de fra Torbjørn Egners Kardemommeby. Der Tobias sto og speidet og meldte om vær og vind i Kardemommeby, formidlet Byarkivet kunnskap om byens og kommunens historie.

Forsidefoto: Elevene ved Vestheim skole på Frogner samlet i skolegården, 1893. Fotograf: J. David.
A-40034/Ua/0002/006

Innhold

FRA FATTIGSKOLE TIL FOLKESKOLE 4
JOHANNE BERGKVIST skriver om grunnskolens utvikling og foregangsskolen Møllergata skole.

ET TVERRSNITT AV SKOLEHISTORIEN 13
ØYSTEIN EIKE skriver om skolebygget, arkitektur og skolehistorie.

FOLKESKOLEN I AKER 20
LEIF THINGSRUD skriver om skolen på landet.

Å LÆRE ET FAG PÅ SKOLEBENKEN 26
ANNE MARIT NORAKER presenterer fotomateriale fra Oslo yrkesskole.

SPOR ETTER DEG? 34
ANNE MARIT NORAKER skriver om rettighetsdokumentasjon.

TATER'N - EN AV MANGE VED GEITMYRA TVANGSSKOLE 38
KAI-SAMUEL VIGARDT skriver om behandlingen av romanibarna.

KLASSEBILDET SOM SOSIALT SPEIL 46
ANNE MARIT NORAKER presenterer klassebilder fra århundreskiftet.

SKOLEN SOM EKSPERIMENT 54
UNN HOVDHAUGEN skriver om Forsøksgym, om idégrunnlaget, tilblivelseshistorien og nedleggelsen.

KULTURARV I SKOLESEKKEN 61
Om «Jakten på Gjøgleren», et historisk spill om Kristiania i 1923.

GJENNOM SKOLEN PASSERER HELE FOLKET I REVY 62
KIRSTEN FRØNÆS skriver om skoleverkets opplæring i tannstell og kosthold.

Fra **fattigskole**

TEKST: Johanne Bergkvist

Arkitekt Nordans tegning
av Møllergata skole fra 1858. Skolen sto ferdig tre år etter som landets første moderne byfolkeskole.

e til folkeskole

Møllergata skole feirer i år 150 års jubileum. Skolen markerte ved åpningen i 1861 en milepæl i norsk skolehistorie som landets første moderne folkeskole. Men skolen har røtter lenger tilbake, til den gamle allmueskolen – eller fattigskolen – i Møllergata.

I dag er det å gå på skolen en sentral del av det å være barn. Alle landets seksåringer har fast plass ved skolepulten og antall år på skolen har økt. I dag er grunnskolen tiårig, og for de fleste slutter ikke utdanningsløpet der. Men slik har det ikke alltid vært. Barndommen har ikke alltid vært tilbrakt på skolebenken.

Den offentlige skolens historie starter i 1739 da det ble lovfestet obligatorisk skole i Norge. Bakgrunnen var at det var innført tvungen konfirmasjon tre år tidligere med krav om leseferdighet og bibelkunnskap. Historiker Ellen Schrumpf karakteriserer loven som en viktig hendelse i barndomshistorien, selv om det skulle ta tid før skoleloven ble gjennomført over hele landet. Utbygging av skolen på 1700- og 1800-talet var del av et større folkeopplysningsprosjekt. Ifølge historiker Hans-Jørgen Dokka er skolen bestemt av samfunnet, og samfunnet er bestemt av skolen til enhver tid. Skolehistorien og skolebarnet er derfor tett knyttet til samfunnsutviklingen som helhet, og skolens utvikling må derfor sees i lys av dette.

Fattigskolen

Den første offentlige skolen var en kristendoms- og puggeskole for allmuens eller underklassens barn. En fattigskole for dem som ikke hadde råd til annen undervisning. De som hadde økonomi til det sørget for privat undervisning. Borgere og embetsmenn hadde gjerne huslærere eller betalte skolepenger for barna ved borgerskolene i byene. Skoleutbyggingen på 1700- og første halvdel av 1800-tallet var dermed fundert på en todelt skole, en privat og betalt utdanning for de bedrestilte og en offentlig friskole med begrenset undervisning.

Målet for den første skoleloven av 1739 var å sørge for tilstrekkelig kristendomskunnskap og leseferdighet til å bestå konfirmasjonen, som ble vedtatt med en forordning av Christian 6. i 1736. Konfirmasjonskrav og skolelovgivning må ses i sammenheng med de pietistiske strømningene som gjorde seg gjeldende i Danmark-Norge på 1730- og 1740-tallet og faller sammen i tid med tukthusforordningen av 1741 som også hadde et tydelig skoleaspekt. Barn som ikke ble holdt i skole kunne sendes på tukthuset og mange ble utskrevet først når de var konfirmerte. Orden, disiplin og gudfryktighet var sentrale kjennetegn. Undervisning og oppfostring tok sikte på å tvinge fram en moralsk forbedring av mennesket. Ifølge tukthusforordningen for Akershus stift skulle i hvert fall noen av lærerne motta noe lønn av fattigvesenet: «*I alle Kjøbstæderne skal i det mindste een af Skolemesterne have noget til aarlig Løn af de Fattiges Casse, efter de Fattiges Commissions Godtfindende; hvorimod han skal uden Betaling trolig oplære den fattige Ungdom i at læse, skrive og regne, samt undervise dem i deres Christendom, saa og tilholde dem at søge Catechisationen og Søndags-Prædikenerne*».

I Christiania ble det bygget allmueskoler for de fattigste. Det ble opprettet skoler i hvert av de fire kvarterene i byen og forstedene Grensen, Pipervika, Vaterland, Fjerdingen og Sagbanken fikk egne skoler. I tillegg kom fattigskolen på Hammersborg. Klasserommet lå i en «*gammel raadden Fattighusbygning, ved Siden af Fattiglemmernes Værelse; Gaarden var fuld af Utøi, brøstferdig og kold*». Til sammen fantes det ni slike skoler på 1700-tallet.

I praksis var det de fattigste som søkte de offentlige skolene, men fraværet var enormt. Mange lærte ikke å lese eller skrive til tross for skoleplikten. Fravær og skulk på grunn av arbeid eller mangel på klær var et problem til inn på 1900-tallet. Knud Simensen var en av byens mange fattige da han i 1792 ble arrestert som ledsager for en blind

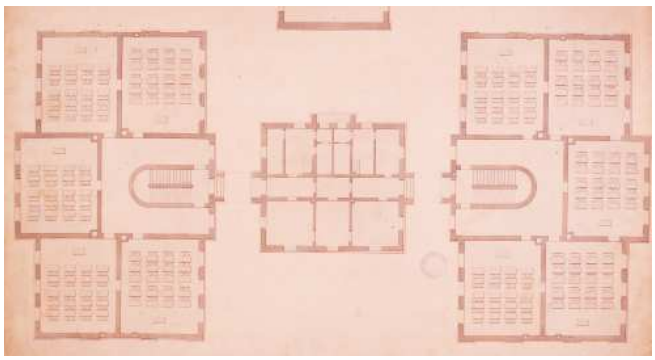

mann som tigget i Aker og Christiania. I politiforhør på politikammeret i Christiania kommer det fram at Knud var 18 år gammel, men ukonfirmert og *«kand næppe kiende Bogstaver, har kund een 3 á 4 Uger gaaet i Skole»*.

Allmueskolens betydning ble større i løpet av første halvdel av 1800-tallet. Flere og større skoler ble bygget, men ifølge en undersøkelse fra 1837 gikk bare femti prosent av de skolepliktige barna i Christiania i allmueskole, det vil si 1300 av byens 2500 skolepliktige barn.

Foregangsskolen i Møllergata

Møllergata skole var på mange måter en foregangsskole med en sentral stilling innen byens skolevesen. I nytt skolebygg i 1861 var Møllergata skole Norges eldste byfolkeskole. Men også før dette fantes det en skole i Møllergata 46, bygget i 1826. Skolen var nyskapende som den første allmueskolen i Christiania som var bygget i murstein. Da var Christiania landets nest største by, med kun 16 000 innbyggere. Møllergata eller Mølleveien var en sentral vei mellom byens torg og kongens mølle, Nedre Foss ved Akerselva. Bygget ble reist av grosserer Young som av fattigvesenet fikk «Spinnhusgården» ved Vaterlands torg i makeskifte. Tvers over gata lå Maschmannsløkka, en av byens mange løkker, hvor den nåværende Møllergata skole ligger.

Skolen besto av ett klasserom hvor det ble undervist seksti til nitti elever på forskjellige alderstrinn. Rommet var innredet med et kateter, fem lange pulter med benker, et stort skap og en sort tavle. Ventilasjonen var så dårlig at stearinlysene gikk ut på grunn av surstoffmangel om vinteren og det måtte styrtluftes. Skolens distrikt var *«Østre Deel af Hammersborg, eller alle de Huse der ligger paa østre Side af Vejvæsenets Gjærde paa Hammersborg, endvidere: Møllegaden, Grubbegaden, Torvet, og den øvre og nordre Deel af Fjerdingen til Hausmandsgaden, hvor nu Frue Stabell boer.»* De fleste elevene på Møllergata hadde ikke gått på skole før. For skolens første lærer, Peder Olsen, var lønna 120 spesidaler, fritt hus og øvrige biinntekter. Han hadde tidligere vært omgangsskolelærer i Aker og senere undervist i et leid lokale på Enerhaugen.

Da Olsen døde i 1836 tok Bastian Svendsen over som lærer. Han hadde tidligere drevet vekselskole på arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde i Storgaten 36, der metoden var at de flinke elevene ble brukt som hjelpelærere. Han videreførte metoden til Møllergata hvor han underviste 49 barn på det øverste trinnet og 117 barn på de to nederste trinnene. Gutter og jenter ble undervist sammen. Skoletiden var to dager per uke og barna gikk på skolen fra de var om lag sju år til konfirmasjonsalder rundt 14 år.

Fagene var religion, lesing, regning og skriving fordelt på tre klassetrinn. Første trinnet besto av de to-tre første skoleårene og her leste elevene seks timer én ukedag og tre timer hver lørdag, noe som utgjorde ni timers undervisning i uka eller seksti hele skoledager per år. De to påfølgende trinnene leste seks timer begge skoledagene, det vil si tolv timer i uka og åtti skoledager i året. For de eldste var det i tillegg sangundervisning og for jentene håndarbeidsundervisning hvis de ønsket det. Ved Josephines Håndgjerningsskole fikk de undervisning i linsøm, stopping, strikking, navning, spinning og strømpemaskin tre timer daglig de fire dagene de ikke møtte på allmueskolen.

Fra 1837 flyttet elevene fra Møllergata sammen med elevene fra Fjerdingen skole inn i lasarettbygningen på Ankerløkka, hvor de kolerasyke hadde ligget i epidemiårene 1832-1833. Den gamle skolebygningen i Møllergata var i dårlig forfatning og sto på dårlig drenert

«(...) kand næppe kiende Bogstaver, har kund een 3 á 4 Uger gaaet i Skole».

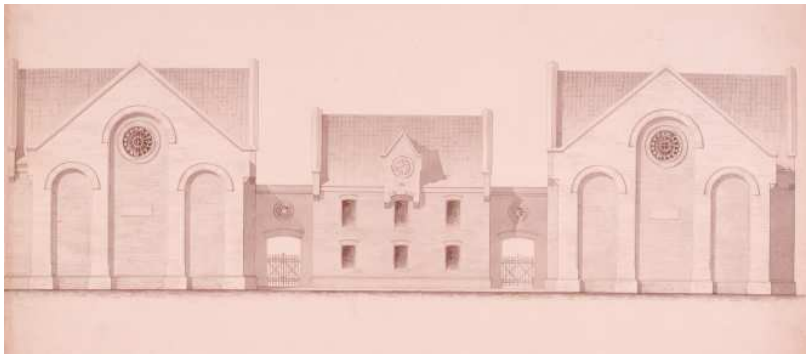

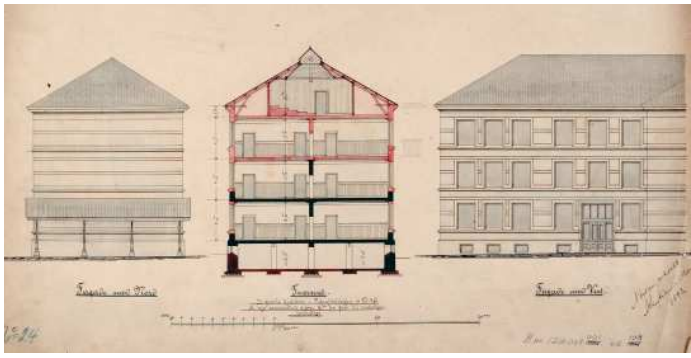

Skoleutvidelse på 1870-tallet. *Møllergata skoles kapasitet var stadig sprengt, og skolen er blitt utvidet flere ganger. Her er noen av arkitekt Nordans byggetegninger fra skoleutvidelsen i 1872. Begge skolebygningene ble forlenget og fikk en etasjes påbygg.*

«Det ubundne Slentreliv har saadan Tillokkelse for et Barn, der først har faaet Smag derpaa, at det er en meget vanskelig Sag at drage det til Skolen, og dersom det vedbliver med sit Skulkeri og sin Driven i Gaderne, saa vil snart Lediggangen og slet Selskap have fuldført sit Værk.»

grunn. Gulvet måtte skiftes to ganger på grunn av fukt og sopp. Senere flyttet også Vaterland skole inn på Ankerløkka.

Skoleplikt og verdslige fag

En ny skolelov for byene ble vedtatt i 1848 og flere krav til undervisningen ble lovpålagt. Fram til dette hadde den offentlige skolen i realiteten kun sørget for konfirmasjonsforberedelser for allmuens barn. Kristendomsfaget skulle fortsette å sette sitt preg på undervisningen, men loven av 1848 markerte et tydelig skille vekk fra religionsskolen med vekt på mer verdslige fag. Nå ble det også foreldrenes plikt å sende barna på skolen fra de fylte sju år.

I løpet av 1850-tallet ble allmueskolevesenet kraftig debattert. Hartvig Nissen og Eilert Sundt var aktive debattanter og 26. juni 1856 avga en kommisjon ledet av kappelan ved Vår Frelsers kirke, grundtvigianeren W. A. Wexels, en *«Betænkning angaaende Reform af Christianias Almueskolevæsen»*. Her ble allmueskolen ikke lenger sett som tilstrekkelig for arbeiderklassens barn som de mente i større grad gjennom skolen burde ta del i samfunnet. Kommisjonen mente at *«Arbeiderbefolkningen maa omdannes til en organisk Bestanddel af det nye Samfund, hvori den er indtraadt, og det er det, som skeer under Skolens dannende og forædlende Paavirkning, naar den gjennom en hensigtsmæssig Indretning og Udstyrelse af Skolen gives den tilbørlige Kraft»*. Gjennom skolen skulle arbeiderbefolkningen løftes og kommisjonen skrev at arbeiderbefolkningen *«ønsker at see Livet i et klarere Lys, og mener maaskee ogsaa, at i dette klarere Lys vil den tillige have lettere for at finde det legemlige Brød.»*

Kommunestyret vedtok med noen få endringer kommisjonens forslag i oktober 1856. Resultatet var at fra januar 1857 ble flere skoler slått sammen og det totale antall skoler redusert til seks større enheter. Møllergaden og Fjerdingen ble slått sammen og huset i nye Ankerløkkens skole i lasarettbygningen som lå langs Hausmanns gate på nordvestsiden av Jakobs kirke. Pipervigen og Ruseløkken ble *Pipervigens* skole og Hammersborg og Bergfjerdingen *Hammersborg skole*. De tre opprinnelige klassetrinnene ble utvidet til fem og undervisningen økt. De laveste klassetrinnene hadde tre dagers skolegang per uke, mens de høyere klassene hadde to dagers skolegang. Dessuten hadde skolen klasser for «forsømte og tilbakestående» barn, slik det ble formulert i minneskrift for Møllergata skole ved hundreårsjubileet i 1961.

Ved Ankerløkken skole var det seks lærere. I tillegg til undervisningen skulle de føre manntalls- og inventarprotokoll. Nyordningen innebar også faglige forandringer. Fagene geografi og historie ble innført og de andre fagene styrket. Nyordningen førte til misnøye, særlig blant foreldre til barn som kom til allmueskolen fra de såkalte puggeskolene *«hvor Katechismus og Forklaring fra fem- og sexaars Alder læses og læres fra Perm til Perm»*. Andre misfornøyde var pleieforeldre som mot en liten sum hadde pleiebarn og kalkulerte med barnas arbeidsinntekt. Men fattigvesenet understreket skoleplikten og truet med at barna ble tatt fra pleieforeldrene om de ikke ble sendt på skolen *«fortsat Modsætsighed og Vrangvillighed fra Fosterforældrenes Side havde til Følge, at Børnene bleve dem fratagne»*. Med skoleloven av 1848 var skoleplikten slått fast og foreldre som ikke sendte barna til skolen fikk mulkt. Men skoleinspektør Hansen fryktet at denne straffen førte til misnøye med skoleinstitusjonen og at *«saavel hos Angjældende som hos Andre lettelig fremkalder den for Skolens heldige Virken meest fordærvelige Opinion om Skolen som en Tvangsanstalt»*.

Skoleplikten var ikke konfliktfri. For foreldre var det lenge ingen selvfølge at barna skulle gå på skolen og for de fattige sto skolegangen i konflikt med dagliglivets krav. Barn ble holdt hjemme fordi de trengtes i arbeid eller fordi de ikke hadde klær eller sko. I 1871 arbeidet nesten en fjerdedel av barna ved siden av skolen og omfanget av arbeidet sløvet elevene mente skoleinspektøren. For barna på landet kunne skoleveien være lang, og i tillegg kom foreldrenes motstand mot innholdet i skolen av ideologiske eller religiøse årsaker, for eksempel da den første leseboka, P.A. Jensens *«Læsebok for folkeskolen og Folkehjemmet»* ble innført i

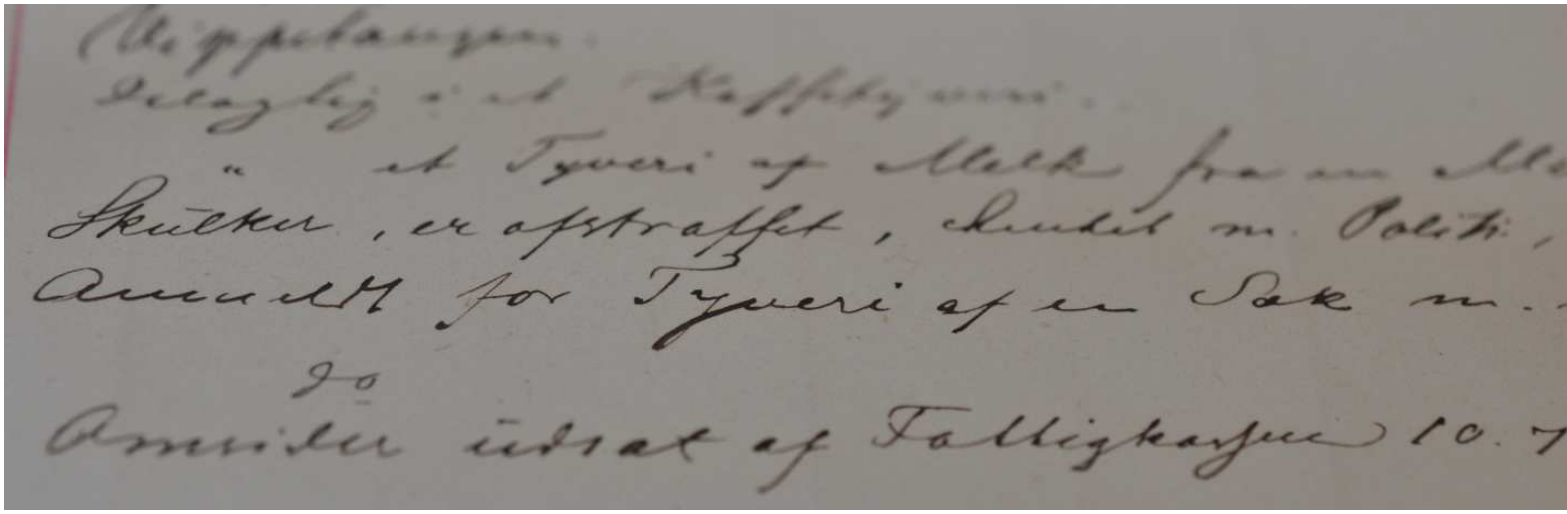

En straffeprotokoll *fra Møllergata skole gir en dypere innsikt i barnas hverdag enn elevfortegnelsene, og står opp mot forestillingen om at skulkingen var uttrykk for moralsk og forbrytersk brist hos barna. Over ser vi anmerkninger for en gutt på elleve år , kalt «Franskmanden», gjort i skoleåret 1873/74. Anmerkningene gjaldt tyveri av melk og kaffe og skulking på grunn av skomangel. Fotograf: Anne Marit Noraker*

1863. Den inneholdt eventyr, dikt og fortellinger. Bakgrunnen var skoleloven av 1860 som supplerte salmebok, Bibel og Pontoppidans katekismeforklaring med fag som historie, geografi og naturfag. Skrittet ble tatt vekk fra utenatlæring og mot krav til elevene om forståelse og resonnement.

Den første moderne byskolen

Hovedstadens kraftige folkevekst i løpet av 1800-tallet, samt flere byutvidelser førte til behov for skoleplasser. Byutvidelsen i 1859 innlemmet forstedene Oslo (Gamlebyen), Enerhaugen, Grønland, Grünerløkka og de østre distriktene av Sagene. Neste sammenslutning var 1878, noe som ga byen flere tusen nye skolepliktige barn. Det økende barnetallet presset fram skoleutbygging. Christiania var fra 1850-årene en foregangskommune i utbyggingen av skolevesenet. Først ute var Møllergata skole, tett fulgt av Sagene skole, som begge ble tatt i bruk fra 1861. De to skolene representerer første generasjon større byskoler fra tidlig 1860-tall og den moderne klasseromsundervisningen fikk sitt gjennombrudd. Skoleanleggene var en stor endring i forhold til de eldre skolene og kun med små endringer skulle de være enerådende fram til i dag.

Møllergata skole ble bygget på professor Maschmanns løkke ved Fredensborg. Arkitekt Nordan tegnet og beregnet kostnadene for skoleanlegget og forslaget ble godtatt av skolekommisjonen i juni 1858. Murmester Nielsen fikk arbeidet og byggingen ble igangsatt mai 1859. Skolen ble offisielt åpnet som Nordre skole av formannen i skolekommisjonen res.kap. W.A. Wexels 10. januar 1861, men på grunn av lærermangel ble innflyttingen utsatt til 1. mars. Åpningen markerte en milepæl i norsk skolehistorie. Den første moderne byskolen var en realitet.

Møllergata skole samlet elever fra de gamle skolene i Hammersborg, Ankerløkken og Vaterland. I motsetning til tidligere ble jenter og gutter delt i atskilte klasser og bygninger i den nye skolen i Møllergata. Jenter ble undervist i klasserommene som vendte mot Møllergata mens guttene ble undervist i den bakre bygningen. Kjønnsskillet gikk ikke bare i klasserommene, men også i skolegården hvor lekeplassen var delt med et høyt plankegjerde. Skolen hadde seks enheter: Betalingsskole for gutter, betalingsskole for jenter, friskole for gutter, friskole for jenter og hjelpeskole for eldre forsømte barn med en gutte- og en jenteavdeling som hver besto av to klasser. Mange mente at betalingsskolen burde være atskilt fra friskolen, men skoleinspektøren mente at barna på betalingsskolen ikke ville komme under uheldig påvirkning: «*Den væsentligste Ulempe maa saaledes antages at ville flyde af Børnenes Samvær i Frikvartererne, men foruden at dette stadig kontrolleres af Lærerne, bør det også erindres, at saadant Samvær daglig kan finde og finder Sted udenfo Skolen. Desuden afgiver den Omstendighed, at Foreldrene have Raad til at betale de 40 Skill. maanedlig, neppe nogen sikker Maalestok for Børnenes større og mindre Moralitet, da Forargelsen visselig ligesaa let kan forudsættes at komme fra den betalende som fra den ikkebetalende Elev.*»

Christiania hadde i 1864 et folketall på 58 000, med 7659 skolepliktige barn. I 1874 var befolkningen steget til 74 000 og byen hadde 10 490 skolepliktige. Til sammen gikk over seksti prosent av byens barn i allmueskole og førti prosent i privatskole. Ved åpningen av Nordre skole, snart kalt Møllergaten skole, var barnetallet 1766, året etter 2015 og i 1866 2309. To tredeler av elevene gikk i friskole, mens rundt tjue prosent betalte for plassen og ti prosent gikk i såkalt hjelpeskole. Ingen annen folkeskole i dette tidsrommet hadde så stor elevmasse. For å få plass til alle elevene ble det drevet undervisning både formiddag og ettermiddag og halvparten av byens 79 lærere og lærerinner i 1864 arbeidet ved Møllergata skole.

Disiplin og orden

Skolen hadde ikke kun som mål å undervise og opplære barna, men var del av et større samfunnsdannende prosjekt. For skolemyndighetene skulle skolen «*med Kjærlighed og Alvor modarbeide det onde i dets Rod og Ytringer*», men «*Det vilde ogsaa være formeget at vente af Skolen, at den i den korte Tid, da den har Børnene under sit Opsyn og sin Ledelse, og*

Ny skoleutvidelse. *Møllergata skole ble betydelig utvidet tidlig på 1930-tallet, og var blant de mest moderne skoler i landet. Den nye gymsalen fikk stort galleri. 1933. Ukjent fotograf.* A-20031/Ua/0001/005

med de forholdsvis svage Midler, den har at byde over, skulde kunne fuldt ud modveie den fordærvelige Paavirkning af daarlige Hjem og Gadelivets Fristelser, som en ikke liden Del af Børnene ere udsatte for, naar de ikke sidde paa Skolebænken.»

Skoleplikten fra 1848 førte gradvis til mindre fravær. På begynnelsen av 1800-tallet var bare halvparten av barn i skolealder på skolen. I 1860 var bare 15 prosent av elevene som ikke gikk på skolen. I 1880 var fraværstallet nede på fem prosent, hvor det skulle ligge langt fram i tid.

Mange barn ble innkalt til politiet for uorden og lovbrudd og det vanket straff for ulydighet, skulking og tyveri. Skulkingen ble sett på som en alvorlig svikt hos barnet som lett førte til et forbryterliv i voksen alder, i følge skoleinspektør J. Jespersen: «*Det ubundne Slentreliv har saadan Tillokkelse for et Barn, der først har faaet Smag derpaa, at det er en meget vanskelig Sag at drage det til Skolen, og dersom det vedbliver med sit Skulkeri og sin Driven i Gaderne, saa vil snart Lediggangen og slet Selskap have fuldført sit Værk.*» Politistatistikken viser et stort antall skulkende barn på Møllergata skole. Inspektøren skrev i den forbindelse at «*saa meget kan dog forstaaes af den, at der findes forholdsvis flest moralsk fordærvede Børn ved Nordre Skole*». Skulking kunne for barna føre til at de ble bortsatt som pleiebarn eller sendt på skoleanstalter. I arkivet etter Møllergata skole finner vi flere straffeprotokoller. Den første har den omstendelige tittelen «*Protokol over Børn, der ere forsømmelige og indkaldte paa Politikammeret*». Den første vi finner i protokollen er en gutt kalt «Franskmanden». Hans forsømmelse var at han «*Forsømte skolen flere (9) dage paa Grund af Mangel paa Skotøi. Delagtig i en Plyndrehistorie med en Baad paa Vippetangen. Delagtig i et Kaffetyveri. Delagtig i et tyveri af Melk fra en Melkevogn. Skulker, er afstraffet, hentet m. Politi, skulker igjen. Anmeldt for Tyveri af en Sæk m.m. Omsider udsat af Fattigkassen 10.7.74.*» Straffeprotokollene gir en dypere innsikt i barnas hverdag enn elevfortegnelsene. De viser at skulkingen ikke var uttrykk for moralsk og forbrytersk brist hos barna. Barna ble straffet for skulk fordi de ikke hadde skotøy og klær til å gå på skolen, de arbeidet ved siden av skolen og de ble tatt for nasking av mat og andre fødevarer. Fattigdommen kunne gjøre skolegangen vanskelig for barna og innføringen av fast skole møtte sannsynligvis også en del motstand fra familiene der barnearbeidet var en viktig inntektskilde til husholdet.

Over tjue prosent av skolebarna var i arbeid. Mest utbredt var barnearbeidet for barn over tolv år. Halvparten hadde effektiv arbeidstid på 11 timer de skolefrie dagene. For noen var arbeidstiden på hele 14 timer når spise- og hvilepauser var trukket fra. Skoleinspektøren skrev om problemene arbeidet medførte for skolegangen: «*Børn i stadig fast Arbeide ere i Regelen flittige Skolesøgere og overhovedet flittige og brave Børn. Derimod*

Nytt skolekjøkken *i fjerde etasje på Møllergata skole, 1933. Ukjent fotograf.* A-20031/Ua/0001/010

tør det nok være, at man har den Erfaring for, at et vidt legemlig Arbeide sløver Børnenes Aandsevner og sætter dem tilbage i fremgang og Udvikling.»

Skoleinspektøren mente at det ikke var barnearbeidet i seg selv, men omfanget, som var problemet. Ofte arbeidet barna ikke bare de skolefrie dagene, men også før eller etter undervisningen. Enkelte av barna hadde også nattarbeid: *«Der kan ingen Tvivl være om, at en saa lang daglig Arbeidstid i Børneaarene lægger Beslag paa Kræfterne i uforsvarlig Grad og hindrer Børnene i deres legemlige og aandelige Udvikling, ikke at tale om, at de stakkels Børn i en unaturlig tidlig Alder maa gjøre Bekjendtskab med Livets tunge og haarde Side, gaa glip af Barneglæderne og miste Barnesindet. Navnlig maa det lange daglige Arbeide i de af Støv og usunde Uddunstninger opfyldte Fabrikker være skadelig for de endnu uudviklede Organismer.»* Men ikke bare arbeidet var skadelig for barnas helse. Også skolebygget ble kontrollert. Sunnhetsinspektør Hj. Berner, kritiserte i Undersøgelse af Christiania Folkeskoler i 1892, helsetilstanden ved Møllergata skole: *«Af en lav og beklumret Beliggenhed tør formentlig Vaterlands, Møllergadens og Grønlands Skoler lide mest».* Grunnen skolen sto på var dårlig drenert og byen støvete og skitten. Belysningen og oppvarmingen var elendig og vanskelig å regulere. I tillegg beskrev sunnhetsinspektøren hvordan barnearbeidere fra tobakks- og fyrstikksfabrikkene førte med seg stank på skolen. Det til tross for at bare noen prosent av elevene ved Møllergata skole arbeidet ved fabrikker; 2,8 prosent av guttene og 0,6 prosent av jentene. Dette var noe færre enn byens gjennomsnitt.

Fellesskolen vokser fram

Satsingen på skolevesenet kommer tydelig til uttrykk i den utstrakte byggingen av monumentale skolebygg mot slutten av 1800-tallet. Allmueskolen var ikke lenger en fattigskole, men vokste fram som en folkeskole. I 1889 satte Folkeskoleloven en stopper for det klassedelte parallellskolesystemet med allmueskole, borgerskole og latinskole, som nå ble lagt bort til fordel for et felles skoleløp. Skoletiden økte. Fra 1896 var grunnskolen femårig og fra 1920 syvårig. Folkeskolen favnet bredt og et viktig mål var å utjevne sosiale, kulturelle og geografiske skiller. Skoleloven av 1889 førte til utvidelse av undervisningen for alle, noe kun betalingsskoleelevene tidligere hadde fått. Kristiania gjennomførte den nye loven fra skoleårets begynnelse i 1892 og i tiårene etterpå ble undervisningen ytterligere forlenget. Resultatet var at Møllergata skole var sprengt og måtte utvides. Skolen hadde lenge leid klasserom i latin- og realskolen i Maribogata 11. Arkitekt Nordan som hadde tegnet det opprinnelige bygget fikk oppdraget å forlenge skolebygningen som sto ferdig i 1893. I kjelleren ble det innredet bad både på jente- og guttesiden og skolekjøkken ble innredet på loftet.

Skolen hadde nå 48 klasserom, og skolens skoleinspektør, elleve overlærere og seksti lærere og lærerinner fikk en møtesal i bygget. Møllergata skole fikk innlagt sentralfyring og fikk som landets første skole elektrisk belysning istedenfor gass. Skolens gymnastikksal ble utbygget og privetene modernisert.

Mot slutten av første verdenskrig ble det bygget spisesal for Møllergata skole. Brakkene sto klare høsten 1918 og ga plass til bespisning av om lag to hundre barn samtidig. Fornying av skolens ulike spesialrom presset seg også fram i tråd med nye behov og krav. Byarkitekten fikk i 1929 oppdrag om å utarbeide planer for modernisering av skolen. Etter en del strid knyttet til utbyggingen, ble nybygget innviet i 1933 med modernisert gymnastikksal og sløydrom. Spisebrakka fra 1918 ble revet for å rydde plass til nybygget og den gamle gymnastikksalen ble også revet da den nye ble åpnet for bruk. Ny svømmehall sto ferdig først i 1937.

Fram til 1950-tallet var skolen preget av stor kommunal frihet og undervisningen og skoletilbudet sprikte i mange retninger. På grunn av påtrykket av skoleelever etter 1945 til utdanning utover det obligatoriske grunn-nivået ble det på nasjonalt plan satset på utbygging av skoleverket. Med skoleloven av 1959, ble det åpnet for forsøk med niårig skole, men dette ble ikke lovpålagt før ti år etter. Da ble fellesskolen virkelig gjennomført i Norge, med felles lov for by og land og felles skoletid for alle barn. Med dette ble skolens dominerende plass i både norsk barndom og ungdomstid slått fast.

Skolen har det siste hundreåret fått en stadig større plass i barnas liv fordi den lovpålagte skoletida har økt og skolefraværet gått ned. Vektleggingen av et felles skoleløp visket ut de største forskjellene mellom privat betalende elever og friskoleelever. Framveksten av en felles grunnskole har fungert som nasjonsbygger med mål om en felles bevissthet og identitet innenfor den norske staten. Men det førte også til at skolen ble en forutsetning for deltakelse eller integrering i det nasjonale fellesskapet. Og målet om et sosialt og kulturelt norsk skolefellesskap visket ikke vekk alle forskjeller mellom skolebarna.

Det var store skiller mellom skolene i byen og på landet. Sosiale forskjeller ble ikke løst av felles undervisning. Og sammen med utviklingen mot en felles folkeskole fulgte utskillingen av grupper av elever hånd i hånd. Spesialskoler og tvangsskoler ble opprettet i tråd med Vergerådsloven av 1896 for de vanskelige barna, de «vanartige» eller «åndssvake». Parallelt med framveksten av fellesskolen ble det gjort en utsiling av enkeltelever og grupper av elever basert på evner, utviklingshemming, sosial atferd og etnisitet.

Fra å være en pionerskole, ble Møllergata skole på 1950-tallet truet med nedleggelse som folkeskole. Allerede fra 1937 hadde framhaldsskolen for jenter i Osterhausgata lånt klasserom, kjøkken og gymnastikksal ved Møllergata skole. Plassmangelen det medførte presset flere av skolens elever over til andre skolekretser. Det førte til protestmøter. I 1959 ble det vedtatt av Oslo skolestyre at Møllergata skole skulle være kun folkeskole og etter års slitasje sto skolen nymalt og oppusset igjen i 1961. Fra stort elevpress, skulle situasjonen raskt bli en annen. Utbyggingen av drabantbyene trakk barnekullene ut av sentrumsskolene, Synkende elevtall gjorde at det ble plass til både barneskole og ungdomsskole i bygget fra 1968. Etter trusler om nedleggelse fra slutten av 1970-tallet, kom et skifte i 1991. Da vedtok Bystyret videre skolegang ved Møllergata for de 35 elevene. Skolen ble pusset opp og i 1995 var det 175 elever ved skolen, fem ganger så mange som fire år før. I dag har skolen rundt to hundre elever fra første til sjuende trinn, som knapt gir minner om tiden da skolen var Norges største med over tusen elever som måtte gå på skole på to skift.

Økonomiske, kulturelle, politiske og sosiale strømninger og behov knyttes tett opp til skoleutviklingen og understreker skolens samfunnsmessige betydning. Den første skolen var pietismens skole, der grunnlaget var konfirmasjonsopplæringen og katekismepugging. Skolen på 1800- og begynnelsen av 1900-tallet hvilte tungt på at utdanning gjorde menneskene mer produktive og nasjonen materielt rikere. Ifølge pedagogene og skolehistorikerne Telhaug og Mediås var målet at «*Skolen skulle produsere mennesker som tilpasset seg samfunnet og var gagnlige i produksjonen*». I mellomkrigstida begynte imidlertid ledende pedagoger å mene at undervisningen måtte ta utgangspunkt i elevenes evner og interesser. Eleven som individ trådde fram og de sosiale aspektene ved skolen ble i større grad vektlagt. Folkeskolen la grunnlaget for et nytt fellesskap for alle barn, med felles skoletid, undervisning og økt samvær på tvers av sosiale skiller. Mens dagens skoledebatt, ifølge Telhaug og Mediås, handler om krav om at skolen skal møte krav om nytte og effektivitet.

Møllergata skole har vært sentral i skoleutviklingen fra fattigskole, til å være Norges første moderne folkeskole, nedleggingstruet sentrumsskole og til dagens flerkulturelle grunnskole representert ved at det snakkes 35 språk av skolens elever og lærere. I anledning skolens 150-års jubileum har elevene skrevet sine framtidsvisjoner og høytidelig avlevert disse i en låst kiste til Byarkivet. Møllergata skole og Byarkivet har undertegnet en avtale om at skrinet med brevene skal åpnes av elever og ansatte ved Møllergata skole når skolen er to hundre år – det vil si i 2061. Slik vil framtidige generasjoner finne ut hva barn i 2011 tenkte og var opptatt av og hvordan de levde. Kanskje vil noen av brevskriverne være til stede i 2061, når skrinet åpnes igjen?

Litteratur

Bergkvist, Johanne (2008): «En haard og dyr Tid. Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802», masteroppgave ved Universitetet i Oslo.

Mydland, Leidulf og Johanne Sognnæs (2010): *Hovedtrekk i Osloskolens historie. Skolebygningen i Oslo fra midten av 1800-tallet og frem til 1980, med vekt på den skolehistoriske utviklingen og skolens utforming*. Oslo: NIKU/Undervsningsbygg.

Syrrist, Pål (1996): «Norsk skolehistorie i Oslo. Møllergata skole – veteranen som nekter å gi seg», i *St. Hallvard* 1/1996, Selskabet for Oslo Byes Vel.

Telhaug, Alfred Oftedal og Odd Asbjørn Mediås (2003): *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra staspietisme til nyliberalisme.* Oslo: Abstrakt forlag

Traavik, Hagtor, red. (1961): *Skolen i sentrum. Møllergata skole 1861-1961.* Oslo: Møllergata skole

Kilder

Christiania Magistrat (1892): *Femtiaars-Beretning om Christiania kommune for Aarene 1837-1886.* Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri.

Jeppesen, C. red. (1914): *Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887-1911.* Kristiania: J. Chr. Gundersens Boktrykkeri.

Hartmann, Paul red. (1952): *Beretning om Oslo kommune for årene 1912-1947.* Oslo: J. Chr. Gundersens Boktrykkeri.

Møllergata skole, Fe 0001

Bygg og vedlikeholdstjenesten (BVT), Møllergata skole

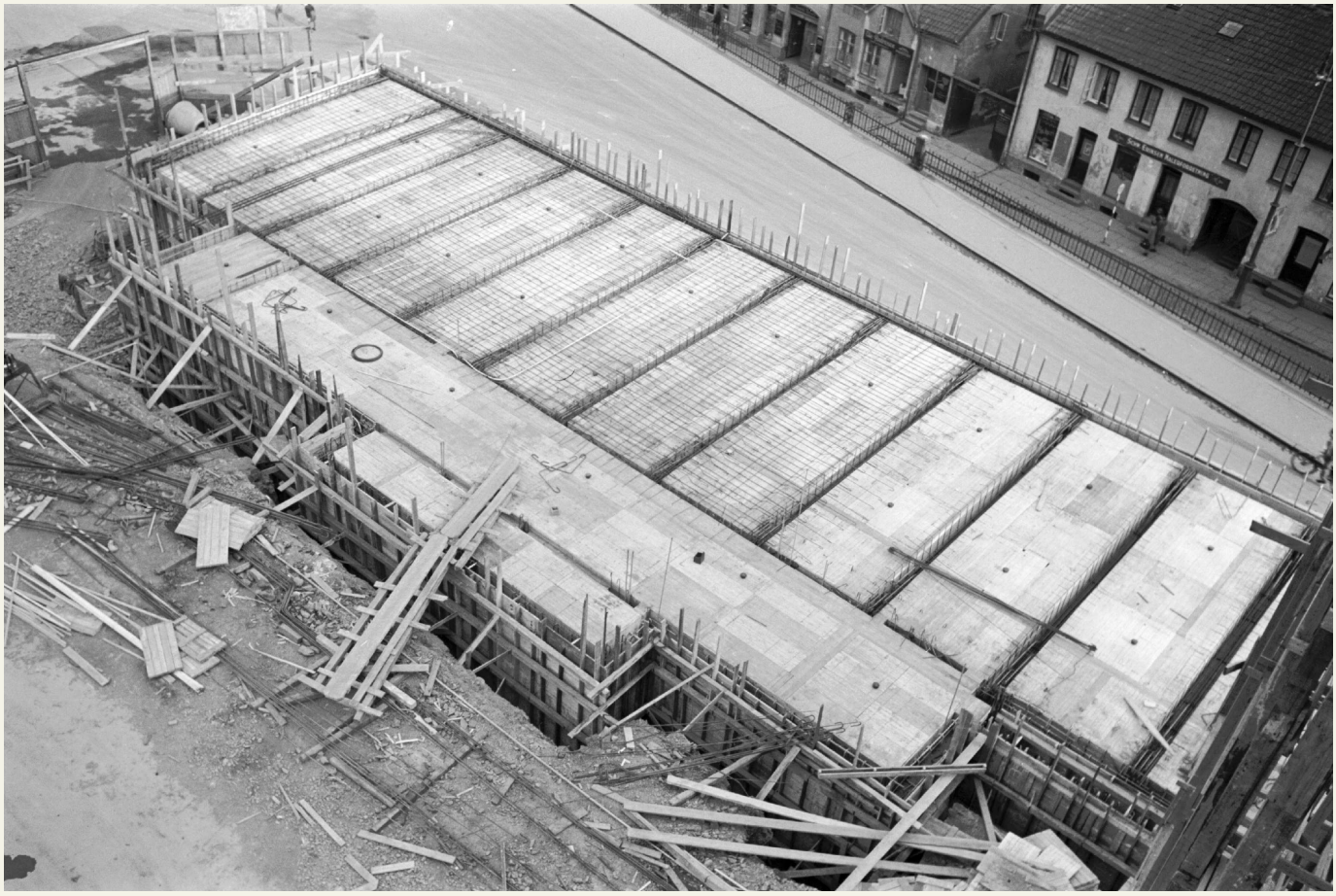

Ruseløkka skole *under forskaling og oppføring i 1938. Ukjent fotograf.* A-20032/Ua/0006/015

Et tverrsnitt av Oslos skolebygg

TEKST: Øystein Eike

Minnene våre om skoletiden er trolig ikke så forskjellige. Vi har noen felles assosiasjoner. Lange korridorer med rekker av knagger. Skolepult med innrissede bokstaver og tegninger på oversiden, og forsteinede tyggisklyser på undersiden. Tavle og kritt som setter merke på klærne. Tørr svamp som blir en røykbombe når den kastes i veggen. Lukten av våte klær en regnværsdag. Solen høyt på himmelen utenfor klasseromsvinduene som lokker når det snart, men likevel om så uutholdelig lenge, er sommerferie.

Trekker vi oss litt unna, og ser skolen på litt avstand, trer noen forskjeller klarere frem. Vi ser omrisset av idéer som skulle virkeliggjøres gjennom byggets utforming. Vi presenterer på de neste sidene tre eksempler på skolebygg fra tre forskjellige epoker, som hver for seg er typiske for sin tid. Alle skolene er bygget som læringsfabrikker, som skulle produsere læring i bestemte former. Én var en streng, kjønnsdelt og institusjonsaktig murborg. Den andre skulle vær lys, naturlig og enkel, den tredje var fleksibel og fremtidsrettet.

Litteratur

Mydland, Leidulf og Johanne Sognnæs (2010): *Hovedtrekk fra osloskolens historie.* Oslo: Pax Forlag

Rinnan, Frode (1950): *Lambertseter. En forstad til Oslo med 10 000 innbyggere*. Oslo

Benum, Edgeir (1994): Byråkratienes by. Fra 1948 til våre dager. *Oslo bys historie, bind 5*. Oslo: Cappelen

Kilder

Jeppesen, C. red. (1914): *Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887-1911*. Kristiania: J. Chr. Gundersens Boktrykkeri.

Beretning om Christianias Almueskolevæsen 1891-1899

Bystyresak 88/1894

Skolestyret, Abb 11 og 13; boks 319

Bygge- og vedlikeholdstjenesten, Ta 78, 170 og 173

Flyfotoet av Vahl skole *ble tatt i 1952. Fotograf: Vilhelm Skappel.* A-20027/Uv/0001/204

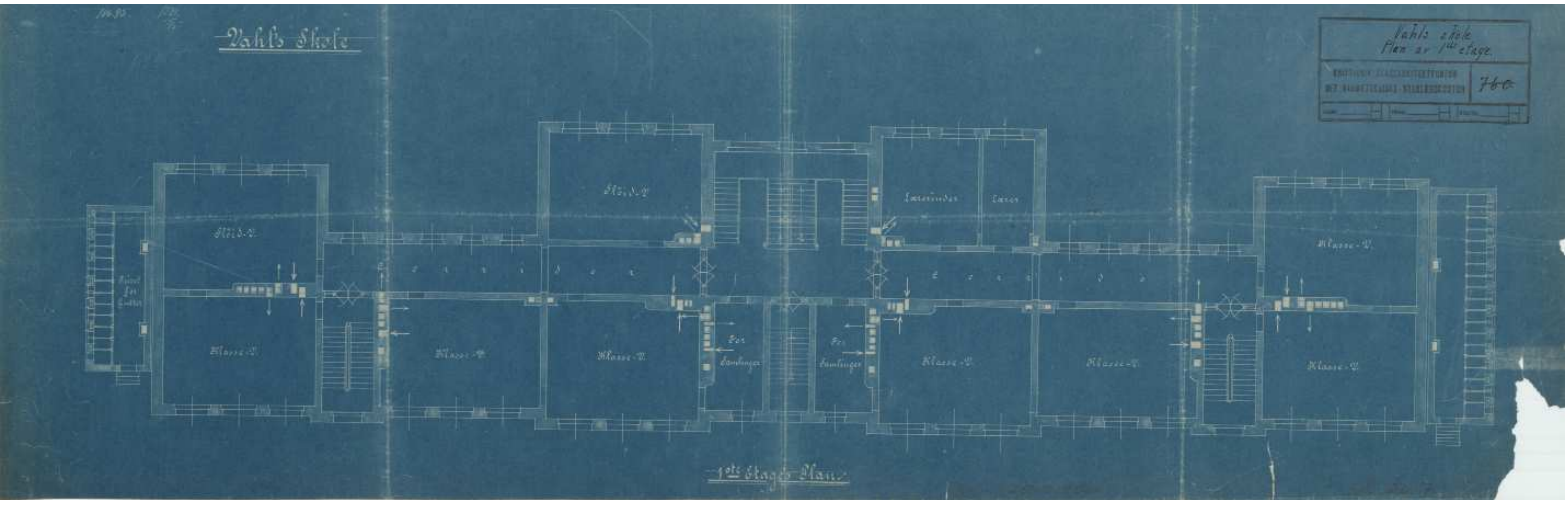

Tegningen fra 1894 *er utført av arkitekt Harald Olsen og viser grunnplanet av skolens første etasje.*

Skolepalass

Vahl skole

På 1890-tallet fikk byen et stort behov for nye skolebygg. Barnekullene økte i takt med den generelle befolkningsveksten i de siste tiårene av 1800-tallet. Dessuten kom Folkeskoleloven av 1889. Med den ble den sjuårige, obligatoriske skolegangen innført. Nye, praktiske fag ble introdusert; sløyd, håndarbeid og gymnastikk. Det siste var alt innført i alle Kristianias skoler. Klassene fikk et maksantall på 35 elever, førti om det ble gitt dispensasjon.

Mye av undervisingen foregikk i lokaler som kommunen leide. Disse var ofte lite egnet til formålet, og hadde som regel heller ikke de spesialrommene som folkeskoleloven krevde. Mangel på skolelokaler gjorde at man også måtte ty til ettermiddagsundervisning. Man så at elevene var trøtte etter en dag med lek eller arbeid, og ønsket derfor å begrense undervisningen til dagtid.

Kristiania kommune satte i gang en omfattende utbygging, med innkjøp av en rekke tomter, utvidelse av eksisterende skoler og bygging av en rekke nye, store skoler. Vahl skole var en av disse store såkalte skolepalassene. Tomta ble besluttet innkjøpt i 1891. Et areal av Tøyen ble kjøpt av universitetet for 40 967 kroner. I 1894 ble det besluttet at byggingen skulle starte, etter tegninger av *arkitekt Harald Olsen.*

Skolen ble innredet med 26 klasserom, samt spesialrom og kjøkken, fordelt over tre etasjer pluss kjeller. Til skoleanlegget hørte også overlærerbolig, vaktmesterbolig, priveter og gymnastikksal. Klasserommene lå på hver side av en stor midtkorridor, i tillegg til i store sidefløyer. Et stort trapperom delte bygningen på midten.

Skoledistriktet omfattet området mellom Grønland, Tøyengata, Hagegata og Akerselva, samt Fjerdingen, det vil si området mellom Storgata og Akerselva nord for Vaterland bru. Da skolen åpnet i april 1897 hadde den 1522 elever fordelt på 20 gutteklasser og 26 pikeklasser. Året etter var elevantallet steget til 2017.

I 1922 ble folkeskoleelevene overført til den nye Hersleb skole, og Vahl skole ble en høyere skole. Fra 1997 ble Vahl igjen en grunnskole.

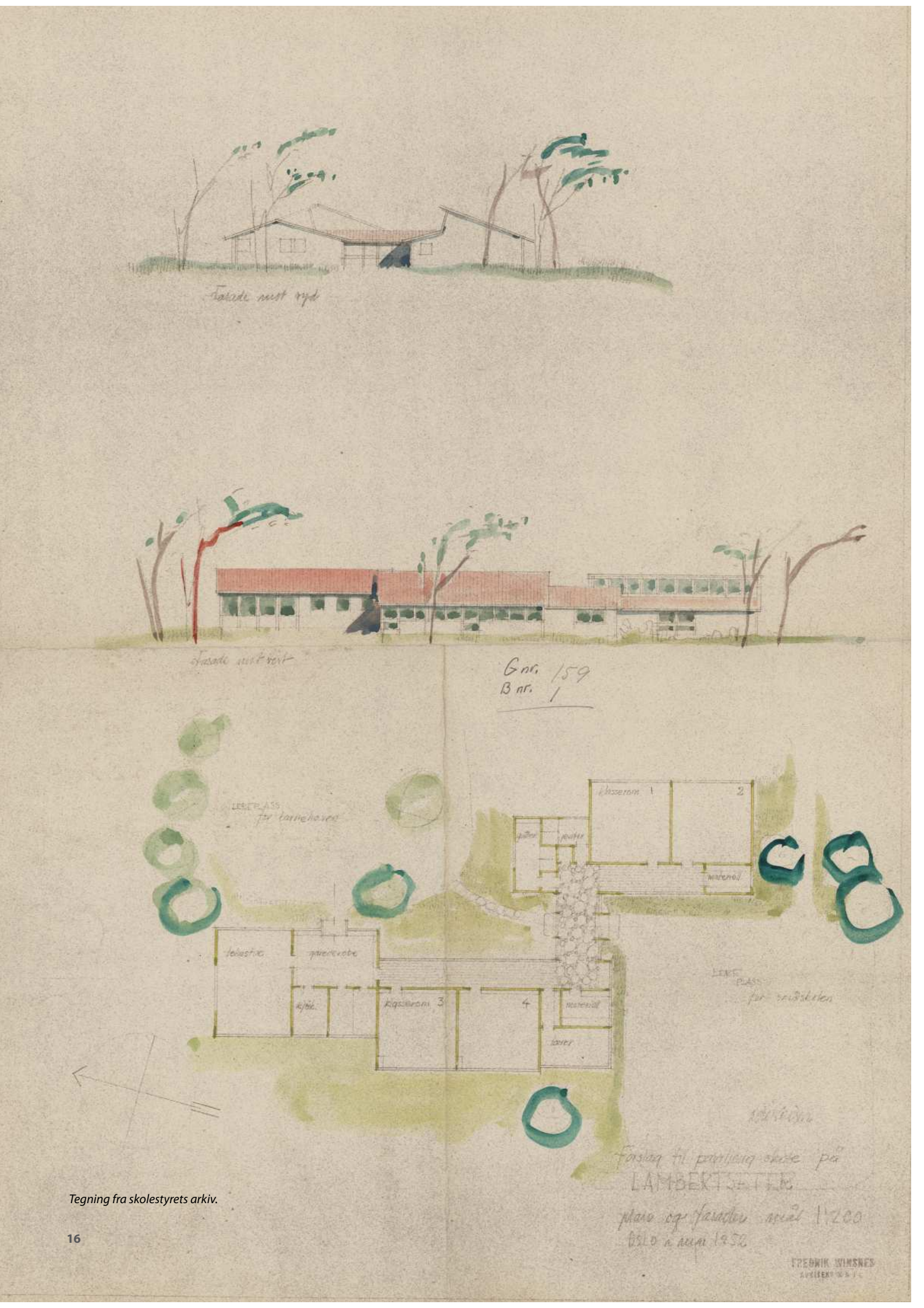

Tegning fra skolestyrets arkiv.

Paviljongskole

Lambertseter skole

Etter krigen og kommunesammenslåingen med Aker, begynte den store utbyggingen av deler av Aker-bygda. Med den fulgte også byggingen av nye skoler. Norges første drabantby, Lambertseter, ble planlagt med alle de tjenestetilbudene man mente et moderne samfunn trengte. Det var forutsatt at de fleste skulle pendle til jobb i sentrum eller andre steder, men finne alle nødvendige funksjoner i tilknytning til sitt bomiljø. Et skolebygg var en naturlig del av dette. Lambertseter skole åpnet for de yngste klassene i 1953, men sto ikke helt ferdig før i 1957. Alt fra starten var kapasiteten sprengt, og en del elever måtte til andre skoler.

Skolebygget var tegnet og planlagt sammen med bydelen for øvrig. Den var plassert ved siden av friområder og idrettsfelt, og i nærheten av andre servicetilbud og offentlige tjenester. *Arkitekt Frode Rinnan* var sentral i utformingen av den sosiale boligbyggingen og utviklingen av drabantbyene. Han foreslo en skole oppdelt i småskoler med en sentralskole som hadde spesialrom og noen fellesfunksjoner. Kommunen nedsatte en komité for å vurdere en slik skole, samt andre løsninger. Komitéen ville ikke anbefale Rinnans plan, men gikk for en såkalt paviljongskole. Den besto av smale bygg, paviljonger, i en sammenhengende lenke. Byggene var i én etasje, lette, med mye lys, og ikke minst billige. Mangel på byggematerialer var et betydelig problem i denne tiden, og skolebyggene måtte konkurrere med boligbyggingen om knappe ressurser. Et slikt skolebygg kunne enkelt utvides med flere paviljonger om det var behov for det.

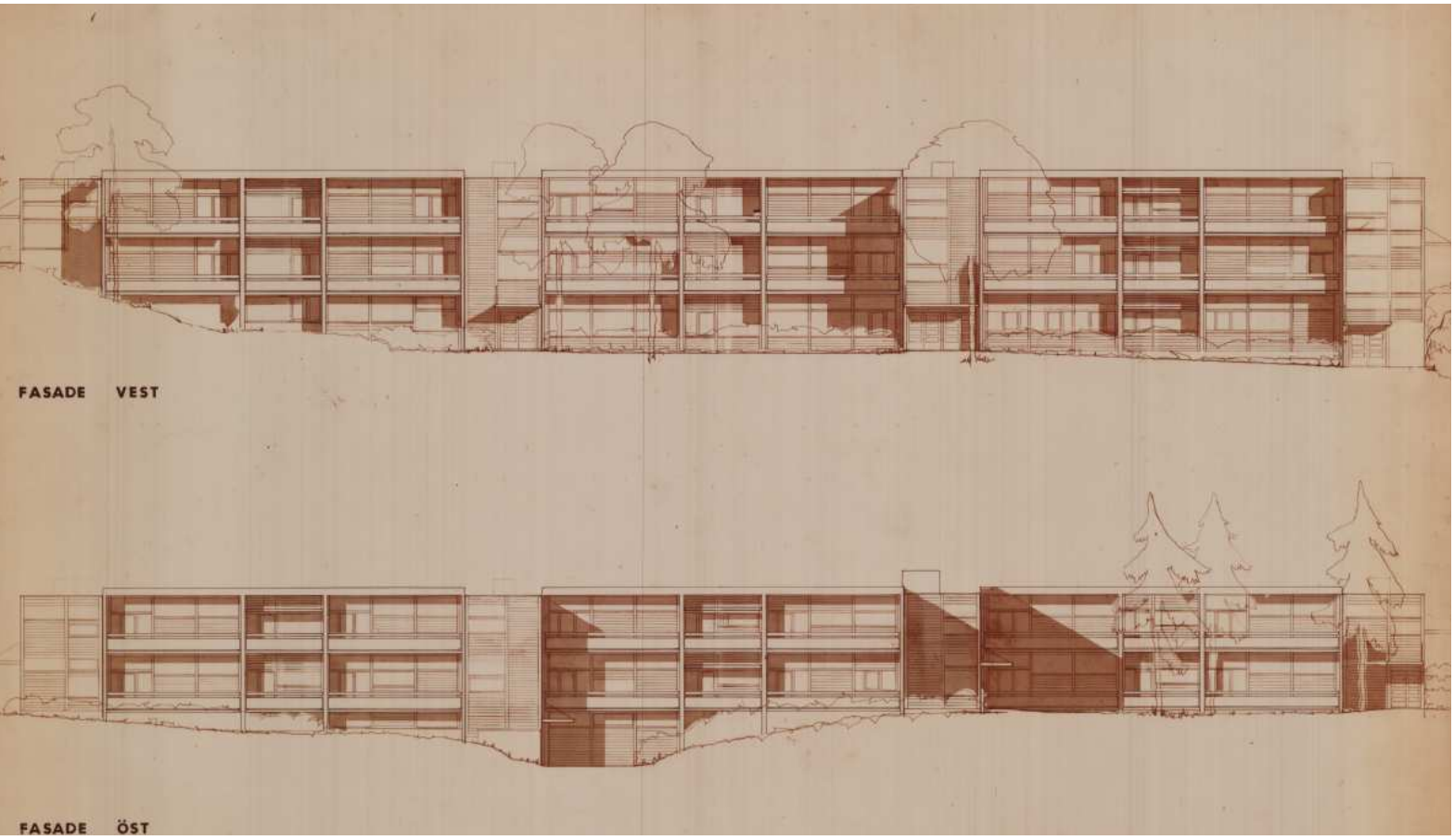
FASADE VEST
FASADE ÖST

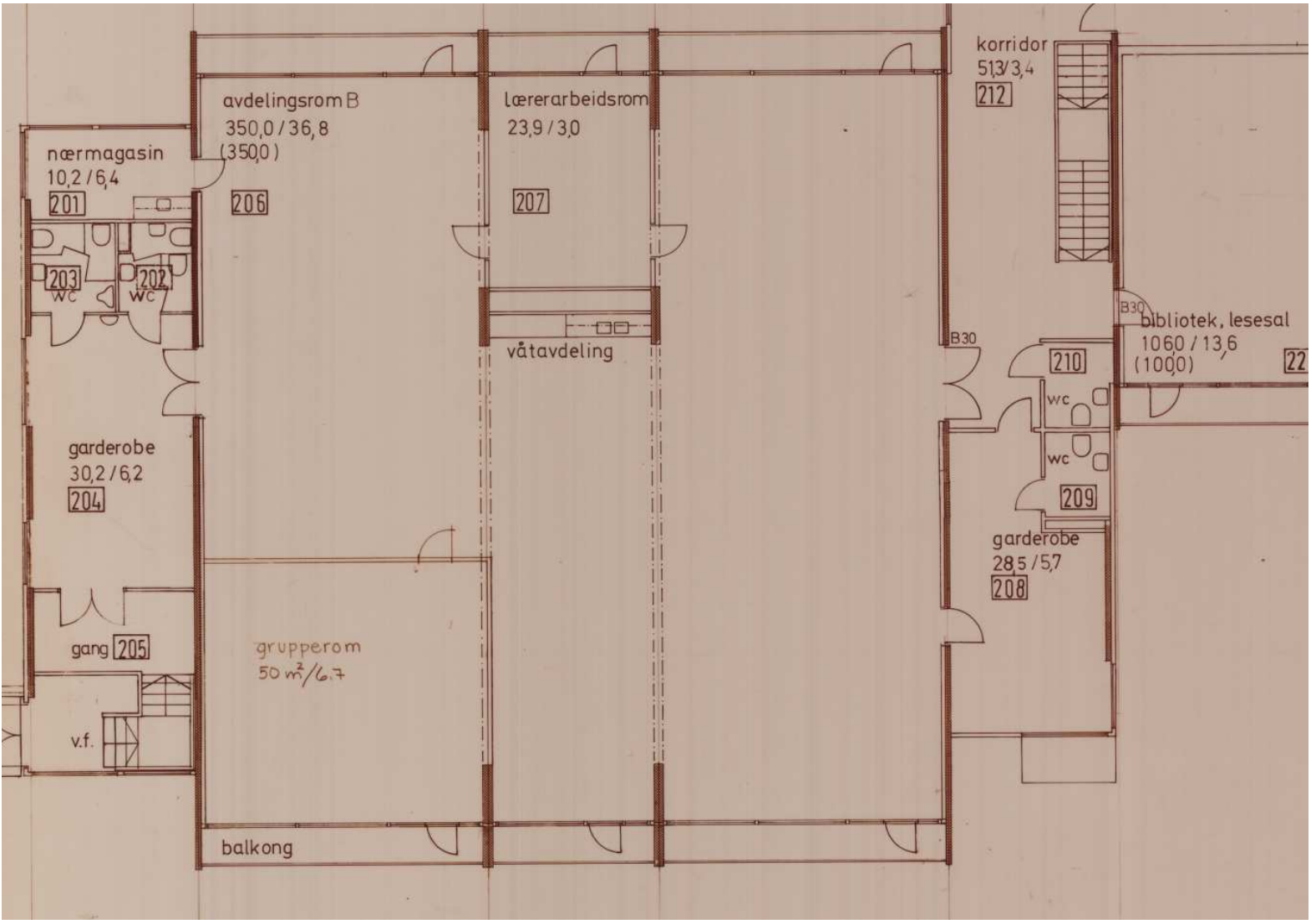
korridor
51,3/3,4
212
avdelingsrom B
350,0/36,8
(350,0)
206
lærerarbeidsrom
23,9/3,0
207
nærmagasin
10,2/6,4
201
203
wc
202
wc
våtavdeling
B30
B30
bibliotek, lesesal
106,0/13,6
(100,0)
210
wc
wc
209
garderobe
30,2/6,2
204
garderobe
28,5/5,7
208
gang 205
grupperom
50 m²/6,7
v.f.
balkong

Åpen skole

Vestli skole

I det vedtatte romprogrammet for Vestli skole het det at en ved prosjekteringen ønsket *«at arkitekten legger fram en planløsning for en konvensjonell skole, men med så stor fleksibilitet at den uten for store omkostninger kan ominnredes til storklasseundervisning. Med storklasse tenker en på elevtall på maksimum 90»*. Vestli ble altså bygget som en åpen skole, eller med mulighet for en åpen løsning. Denne type skole hadde stor fremgang fra slutten av 1960-tallet og utover på 70-tallet. Oslo kommune ved skolestyret og skolerådmann var i prinsippet positive til åpne skoler, og skoleformen ble prøvd ut både ved endringer i eldre skolebygg og utprøving av åpne løsninger i nye. Det ble jobbet mye med åpne skoler, både som arkitektonisk løsning og som pedagogisk idé utover på 70-tallet, og man landet etter hvert på en forsiktig linje, hvor åpne løsninger var en mulighet, ikke rendyrket som prinsipp.

Vestli skole ble åpnet i 1973, og skulle betjene et nylig utbygget boligområde med rekkehus og terrasseblokker. Selvaagbygg AS stod for både bolig- og skolebyggingen. *Arkitekten var Hjørdis Enger.*

Skolegangen for barn på landet var ofte så som så til godt over midten av forrige århundre. Lærerne hadde sjelden annen utdannelse enn det nødvendigste for å bli konfirmert.
De underviste bare tredve dager i året i hvert distrikt, og at barna var fraværende var heller regelen enn unntaket. Noen steder kom det faste skoler tidlig, men først på 1860-tallet ble det alminnelig, og man fikk de små skolestuene med ett eller to klasserom samt lærerleilighet i enden. Denne artikkelen ble også trykket i TOBIAS 1/1999.

Folkeskolen i Aker

TEKST: Leif Thingsrud

Det var en kongelig forordning av 23. januar 1739 som innførte alminnelig skoleplikt i Norge, og 5. mai 1741 kom detaljbestemmelsene om hvordan skolen skulle ordnes på bygdene. Skolekommisjoner skulle opprettes i hvert prestegjeld med sognepresten som leder, og det kunne enten bygges skolehus eller så kunne skole holdes på en gård i hver grend eller krets, såkalt omgangsskole. Læreren var da noen uker i en krets før han vandret videre til neste krets og holdt skole der noen uker.

I Aker ble det holdt et møte på Vinderen gård 10. januar 1742 hvor det ble utarbeidet en plan for skoleholdet i sognet. Sogneprest Holmboe og de syv andre som var der foreslo at det i Aker skulle ansettes fem lærere, eller skolemestre som de ble kalt. Den første skulle holde til på Sagene og ta elever fra Bjølsen i nord til nedre Foss i sør. Den andre skulle være på Grønland, og begge disse skulle «*holde stadige Skoler paa et Stæd*». De tre siste skulle drive omgangsskole, en i «Væstfierdingen», en for Maridalen og Groruddalen, og den siste skulle

Skolestua på Venner i Sørkedalen *er fra 1842 og av de første fastskolene som ble oppført i Aker kommune. Den var en gave fra grevinne Karen Wedel-Jarlsberg på Bogstad. I 1924 ble den nye Sørkedalen skole bygget, og et par år etter fikk den lokale idrettsklubben overta det gamle skolen. Klubbhuset fikk navnet «Lokalet», og ble et slags samfunnshus, til bruk for alle foreninger i Sørkedalen. I 1980 ble det utvidet. Dette flyfotoet fra 1953, fotografen var fra Widerøes Flyveselskap AS.*
A-20027/Uv/0001/175

dekke området fra Fjelhus, Kværner og sør til grensa mot Follo.

Lønn hvis det var penger i kassa

Til å dekke utgiftene til skoleholdet og lærernes lønn ble det innført en skoleskatt. Storbønder måtte betale to ort, mens tjenerne slapp med fire skilling i året. Betalingen skulle skje to ganger i året. Lærernes lønn ble differensiert etter elevtallet i de fem kretsene. Han som var på Sagene skulle ha førti daler, han på Grønland femti og de tre omgangsskolelærerne tyve daler i året. Lønnen skulle utbetales to ganger i året «om saa mange Penge findes i Cassen».

Skolen skulle først og fremst lære barna å lese, og når lærerne i tillegg ga undervisning i regning eller skriving fikk de ekstra betalt. Dette skulle foreldrene betale direkte til læreren, og satsen var fire skilling i uka for hvert barn som fikk skriveopplæring, og seks skilling ved regneopplæring. Når et barn hadde lært å lese flytende, skulle læreren gi skrive- og regneopplæring til det uten noen ekstra betaling.

Haugerud skole *på Kringsjå ble satt opp i 1860, nedlagt i 1905 og revet i 1974. Dette bildet ble tatt i 1938. Fotograf: Fritz Albrecht Grevelius Holland. Original i Oslo Museum.*

Klemetsrud skole *ble satt opp i 1867 og var i bruk til den nye skolen ble satt opp i 1910. Bygningen står fortsatt. Bildet er tatt i 1935. Fotograf: Esther Langberg. Original i Oslo Museum.*

Maridalen skole. *Fastskolen på Kirkeby i Maridalen kom i gang allerede i 1857, og var en gave fra Nordmarksgodsets eier. I starten hørte Nordmarka med til skolekretsen. Ny skolebygning ble satt opp i 1897. Dette bildet er tatt i forbindelse med folkeavstemmningen i 1905. I likhet med mange av de andre fastskolene utviklet skolene seg til lokale sentra. Ukjent fotograf. Original i Oslo Museum.*

Alle barn som var mellom seks og tretten år skulle søke skolen hver dag, mens de som var fylt tretten slapp med en halv dag i uka. Jentene skulle møte lørdag ettermiddag og guttene søndag ettermiddag. Noen avgangseksamen fantes ikke, og i bestemmelsene fra 1742 sto det at skoleplikten gjaldt alle ugifte. Etter kort tid ble praksis at skoleplikten bortfalt når man ble konfirmert. Planen ble approbert av stiftamtmann von Rappe først i desember 1744, og først 11. november 1745 trådte skolekommisjonen i Aker sammen for første gang. Oppebørselsmennene Hans Vaggestein og Lars Ljabru hadde fått inn en god del av skoleskatten og kassen inneholdt da 82 riksdaler og 5 skilling. Dermed kunne det utbetales lønn til lærerne.

Kommisjonsmøtene ble holdt regelmessig to ganger i året, og møtestedet

***Ulven skole** lå på nordsiden av Strømsveien, mellom Ulvenveien og Teisenkrysset. Den ble åpnet i 1861 og lagt ned i 1900. Elevene ble da overført til Bryn skole. Dette bildet er tatt allerede på 1860-tallet, i bakgrunnen ligger Østre Aker kirke og prestegård. Fotograf: Ole Tobias Olsen. Original i Oslo Museum.*

var ifølge protokollen «det sædvanlige stæd», graverboligen ved det vi idag kalder Gamle Aker kirke. Som regel er det eneste som er protokollført hva de har fått inn av skoleskatt og ved frivillige gaver i kirkens bøsse og som kollekt og utlønningen av lærerne. Hvem som underviste hvor står det sjelden noe om, men vi må gå ut fra at den som fikk det største honoraret var ved fastskolen på Grønland. Dessuten kommer det av og til opplysninger om at en lærer blir flyttet fra en skole til en annen.

Intet blivende yrke

Læreryrket var tydeligvis ikke noen blivende stand, og vi ser stadig nye navn i protokollens lønnsregnskap. Bare ved fastskolen på Grønland var det ni skoleholdere i tiden fram til år 1800. De seigeste holdt ut i ti år.

I 1788 tilbød Anker seg å bekoste utgiftene til en lærer i Sørkedalen. Her ser vi at han satt opp lønna, sannsynligvis for at stillingen skal være litt mer attraktiv. For yrket hadde ingen stor anseelse. Vi ser at en skolelærer søkte avskjed for å ta tjeneste på en gård, og de aller fleste var unge og ofte tok de jobben bare for å slippe militærtjenesten.

Ved å sammenholde lønnsoppgavene og aldersopplysningene i folketellingen 1801 kan vi se at de fleste ble ansatt i en alder av 20 til 25 år. De to eldste lærerne var 30 og 35 år, ifølge folketellingen, og begge forlot tjenesten kort tid etter. Tellingen nevner også en skoleholder Peder Syversen, 48 år, i en av arbeiderboligene på Vækerø, men han underviste formodentlig på en egen skole ved bruket der.

Læreryrket ble attraktivt

Etter 1805 synes det ikke å ha blitt ført noen protokoll over skolekommisjonens møter, bare et enkelt regnskap over skolekassen. Dette viser likevel en del om hvordan skolen var ordnet i Aker. I 1807 ble det bevilget ti daler hver til husleie til skolene på Sagene og Grønland, femten daler til hver av de fem omgangsskolelærerne og femti daler hver til de tre fastskolelærerne. Innsamlingsbøssa måtte repareres, og hele 33 daler og tre ort ble brukt til kjøp av bøker skrivemateriell.

Går vi tredve år fram i tid, til 1837, er antallet lærerposter økt til tretten. Fra 1828 av var det fast skole også på Enerhaugen. Den gamle skolen på Grønland var svært dårlig, og i 1843 ble den flyttet til «Asylgården», nåværende Grønland

***Huseby skole** i 1951. Den nye skolen ble bygget tett på den gamle skolestua, som for øvrig fortsatt står der. Fotograf: Vilhelm Skappel. A-20027/Ua/0008/267.*

***Furuset skole** i 1940. Både den gamle skolestua og skolen som ble bygget i 1900 ble bygget ut fra de samme arkitekttegningene som på Huseby skole. Fotograf: Esther Langberg. Original i Oslo Museum.*

28. Året før var det også blitt opprettet fast skole på Venner i Sørkedalen.

Lærernes lønn var også satt betydelig opp. Ved de faste skolene fikk de på 1830-tallet ett hundre daler i året. Omgangsskolelærerne fikk det halve, men de hadde også kosten på de gårdene skolen ble holdt. I forhold til i nabobygdene var dette svært bra, noe som også påvirket rekrutteringen til læreryrket. Da stiftsdireksjonen i 1833 stilte spørsmål om opprettelse av et lærerseminar, svarte skolekommisjonen at lærernes kår var så gode at selv formuende folk ville sende sine sønner til seminaret.

Fra Sørkedalen finnes protokoller

Protokoller eller dagbøker fra de enkelte skolene finnes sjelden. Men fra Sørkedalen er omgangsskolens protokoll bevart for årene 1828 til 1842. Her ser vi at dalen var delt i fire, senere seks roder, og elevene kom på skole når dalens eneste lærer holdt skole i den roden de bodde. Han dro fra rode til rode med sin grønne kasse med bøker, Europakart og skolemateriell til utdeling «*til de fattigste Børn*».

Skolen ble holdt rundt om på alle gårdene. Hvor lenge den var på hvert sted var avhengig av gårdens størrelse. På Strøm og Stubberud var den tolv dager i året, på Berger og nedre Gran bare halvannen dag. I alt ble det undervist 30 til 36 dager i året i hver rode.

Rode 1, som omfattet Strøm, Røa og Voksen, var den klart største med inntil seksti barn. Det virker som om alle barna i en rode skulle ha undervisning samtidig fram til 1836. Da delte man elevene i to «avdelinger». At det fortsatt kunne være opptil femti barn i samme avdeling var dessuten ikke noe problem. Det var sjelden så mange som halvparten som møtte.

Fra nyttår 1842 kom en fast skole i gang på Venner. Bakgrunnen var en gave fra grevinne Karen Wedel-Jarlsberg på Bogstad. Det medførte lengre skolevei for de fleste, men også flere skoledager. De to klassene gikk annenhver dag, og det ga over hundre skoledager i året. Men klassene ble større, med femti - seksti elever i hver. Oppmøtet varierte. Var læreren dyktig var det godt besøk, var han gammel og sykelig, var det få som møtte.

Serieproduserte skolehus

Skoleloven av 16. mai 1860 markerer det store spranget i norsk skolehistorie. Hovedregelen ble nå at det også på landet skulle være faste skoler. I løpet av få år ble det derfor bygd en mengde små skolehus med et klasserom i den ene enden og leilighet til læreren i den andre. Det skulle også følge med litt jordvei,

***Skoleelever ved Rommen skole** i 1896. Rommen skole var i drift i femti år, inntil den ble nedlagt i 1911 og elevene begynte på Grorud skole. Siden fungerte huset som lærerbolig og etter hvert uteleiebolig i mange år. På 1990-tallet holdt den da forfalne bygningen på på å bli revet, som følge av Vegvesenets planer om å utvide Trondheimsvegen. I stedet ble den reddet og restaurert, etter mye lokalt dugnagsarbeid. Ukjent fotograf. Groruddalen historielag.*

slik at læreren fikk en del av sin lønn i form av hva han selv kunne dyrke der. Loven medførte også skjerpede krav til skolens innhold.

I Aker startet arbeidet med å bygge faste skoler allerede i 1859. Regnskapene er bevart for byggingen av Storo, Haugerud, Bernhus, Hovin, Furuset og Abildsø skoler. Disse sto ferdige i løpet av 1860 og 1861. Men også andre steder ble det bygd. På Tyskestranden ved Bygdøy, Huseby, Frøn, Rommen, Ulven og Hauketo kom det skoler tidlig på 1860-tallet, og i 1867 sto også skolen på Klemetsrud ferdig.

De små stuene med bare ett eller to klasserom viste seg også straks utilstrekkelige, og nye og større skolehus ble bygd. Og når man bygger mange skoler samtidig, er det ofte mye å spare på å bruke de samme arkitekttegningene flere steder. Det ble gjort på 1860-tallet, og det ble gjort igjen mange ganger senere. Lilleaker, Bryn og Grorud skoler, som ble oppført i 1900, er like. Det samme er nybyggene på Huseby, Furuset og Abildsø, oppført ti år senere.

Skole hver dag fra 1914

Helt til innføringen av ni-årig skole på 1970-tallet eksisterte det to lover om folkeskolen, en for byene og en for landsbygda. Byskoleloven foreskrev undervisning hver dag og et betydelig høyere antall undervisningstimer enn i folkeskolen på landet, hvor elevene gikk annenhver dag. Det var imidlertid vanlig at landkommuner innførte byskoleloven der avstandene ikke var så store at det var urimelig å forvente at de små skulle begi seg på skolevei hver dag.

I Aker kom spørsmålet om innføring av byskoleloven i noen av kretsene opp allerede i 1907, men det ble strid om hvor mange kretser det skulle skje i, og først i 1914 ble det innført i hele kommunen - med unntak av Sørkedalen, Maridalen og Nordmarka. Dermed var skolesystemet likt på begge sider av Kirkeveien og Gjøvikbanen.

Litteratur

Benneche, Rich. (1893): *Akers herred.* Christiania

Evje, Johan (1940): «Folkeopplysning og skoler» i Rolf Johnsen, red. *Aker 1837-1937 Kommunens styre og forvaltning gjennom hundre år*, bd. 2. Oslo: Aker kommune

Nilsen, Carl O. (1931): *Akers skolevesen 1740-1930.* Oslo.

Tjønn, Ingeborg og Abraham Tjønn (1965). «Sørkedalen skole» i *Sørkedalen, Kirke og skole jubilerer.*

Kilder

Aker skolekommisjon
Diverse protokoller fra skolene i Aker

Pølsemakerelever *med lærer og varebil foran utsalget. Ukjent fotograf, 1923.* A-20141/Ua/0002/040

Å lære et fag på skolebenken

***Autoskolen**, 1928. Elever reparer bil. Ukjent fotograf.* A-20141/Ua/0006/018

***Rørleggerelever i arbeid**, 1931. Fotograf: Eyjolfsson Eftf.* A-20141/Ua/0008/023

Kristiania Fag- og Forskoler for Håndverk og Industri ble opprettet i 1921. Å lære et fag eller yrke på skolebenken brøt med tidligere yrkesfaglig opplæring.

***Møbeltapetserelever**, 1931. Fotograf: Eyjolfsson Eftf.* A-20141/Ua/0008/013

Å avbilde mennesker i arbeidsprosesser *og undervisningssituasjoner var ikke så vanlig på 1920- og 30-tallet. Her ser vi murerelever som lærer å lage peis. 1933. Fotograf: Eyjolfsson Eftf.* A-20141/Ua/0009/011

Lærlingordningen har røtter tilbake i middelalderen og var organisert av arbeidsgiverne selv. På slutten av 1800-tallet endret imidlertid behovet for yrkesopplæring seg.

Fra spredte kurs til samlet skole

Fra 1902 til 1921 ble derfor de første lærlingeskolene i hovedstaden opprettet, særlig etter initiativ fra ulike grupper innen byens håndverks- og industriforening.

Først ut var frisørmestrene, som i 1902 satte i gang en praktisk lærlingskole i Tordenskiolds gate 9. Etter hvert ble det også opprettet forskoler og fagskoler for jern- og metallarbeidere (1910), skreddere (1912), skomakere (1914), gullsmeder (1916) og bilmekanikere (autoskolen), malere, pølsemakere, smeder, snekkere og tømrere (1918).

Skolene var selvstendig organiserte, spredt på elleve forskjellige steder rundt i byen. Ved flere av skolene var undervisningen hovedsaklig teoretisk og de fleste av kursene foregikk på søndagene eller om kveldene.

Behovet for en felles skole med både teoretisk og praktisk undervisning for alle håndverks- og industrilinjer meldte seg raskt, og Håndverks- og industriforeningen tok på seg oppgaven med å finne en skole som kunne romme all undervisning.

I 1921 ble de elleve skolene som da var i gang slått sammen under en felles

***Hamreprøve i smia**, 1926. Ukjent fotograf.* A-20141/Ua/0005/005

***Gullsmedskolen**, 1924. Når læreren er med i bildene, går det som regel tydelig frem - ikke bare grunnet alder, men også fordi han har fått den overvåkende rollen. Ukjent fotograf.* A-20141/Ua/0002/047

***Forskolen for kobber og blikkenslagere**. Her ser vi en elevs arbeid gjennom fem måneder i 1921. Ukjent fotograf.* A-20141/Ua/0001/013

administrasjon, til Kristiania Fag- og Forskoler for Håndverk og Industri, og i Østre Elvebakke ble det kjøpt en ærverdig, gammel bygård. Gården ble bygd om til skole, og utvidet med flere nybygg på tomtene rundt. Skolens egne lærlinger deltok i byggearbeidet.

Yrkesoopplæringen var for det meste dominert av gutter og mannlige lærere. Først i 1934 kom de første såkalte jentelinjene. Damefrisørfagskolen var først ut, i de påfølgende årene kom også

Først i 1934 kom de første såkalte jentelinjene. *Damefrisørfagskolen var først ut, dette bildet ble tatt under et «spesialkurs» i 1934. Fotograf: Eyjolfsson Eftf.*
A-20141/Ua/0009/036

konfeksjonssyerskolen, lærlingeskolen for kokker og kelnere og forskolen for kjole- og draktsyere.

Det offentlige overtar

Helt fram til mellomkrigstiden var det arbeidsgivere og arbeidsgiverorganisasjoner som styrte yrkesopplæring i Norge. Som følge av nedgangstider på 1930-tallet, involverte utdanningsmyndighetene seg mer i yrkesopplæring og i 1940 og 1952 kom lover om yrkesskoler og om lærlinger. Men først med Reform 94 ble lærlingeordningen en integrert del av det offentlige utdanningssystemet, ved at elever som valgte yrkesfag først var skoleelever i to år, og deretter lærlinger i to år. Samarbeidet mellom det offentlige og arbeidslivet om lærlingplasser ble tettere. Samtidig økte antall elever som valgte yrkesfag, mens antall yrkesfaglige retninger sank.

Å lære et fag ved skolebenken var et brudd med tidligere yrkesfaglig opplæring. Læresystemet besto, men tida på skolebenken ble lenger. Fagene ble standardisert og utviklingen gikk mot et stadig mer formelt skoleløp.

Byens yrkesskole har hatt mange navn: Kristiania Fag- og Forskoler for Håndverk og Industri, Oslo yrkesskole, samt Elvebakken (og Sogn) videregående skoler.

Litteratur

Røsjø, Ellen (1994): «Sjelden yrkesfaglig fotosamling» i *Tobias* 1/94, Oslo byarkiv.

Nadim, Marjan og Anna Hagen (2007): «Lærlingordningern i Spekter» - FAFO-rapport 2007:35.

Kilder

Fotosamlingen etter Oslo yrkesskole.

***Damefrisøren demonstrerer**, 1936. Fotograf: Eyjolfsson Eftf.* A-20141/Ua/0011/005

***Teoretisk undervisning i frisørfaget,** 1936. Fotograf: Albert.* A-20141/Ua/0010/034a

Fotosamlingen fra yrkefagopplæringen i hovedstaden er enestående. Nesten seks hundre fotografier er bevart. Bildene finner du søkbare på nettet via www.oslobilder.no.

***Yrkesskolens fasade,** 1935. Ukjent fotograf.* A-20141/Ua/0010/018

***Murerop**plæring på skolebygget i **Elvebakken**, 1929. Her tar murerelever og -lærere en pause i arbeidet. Gamle Aker kirke og Kuba i bakgrunnen. Ukjent fotograf.* A-20141/Ua/0006/031

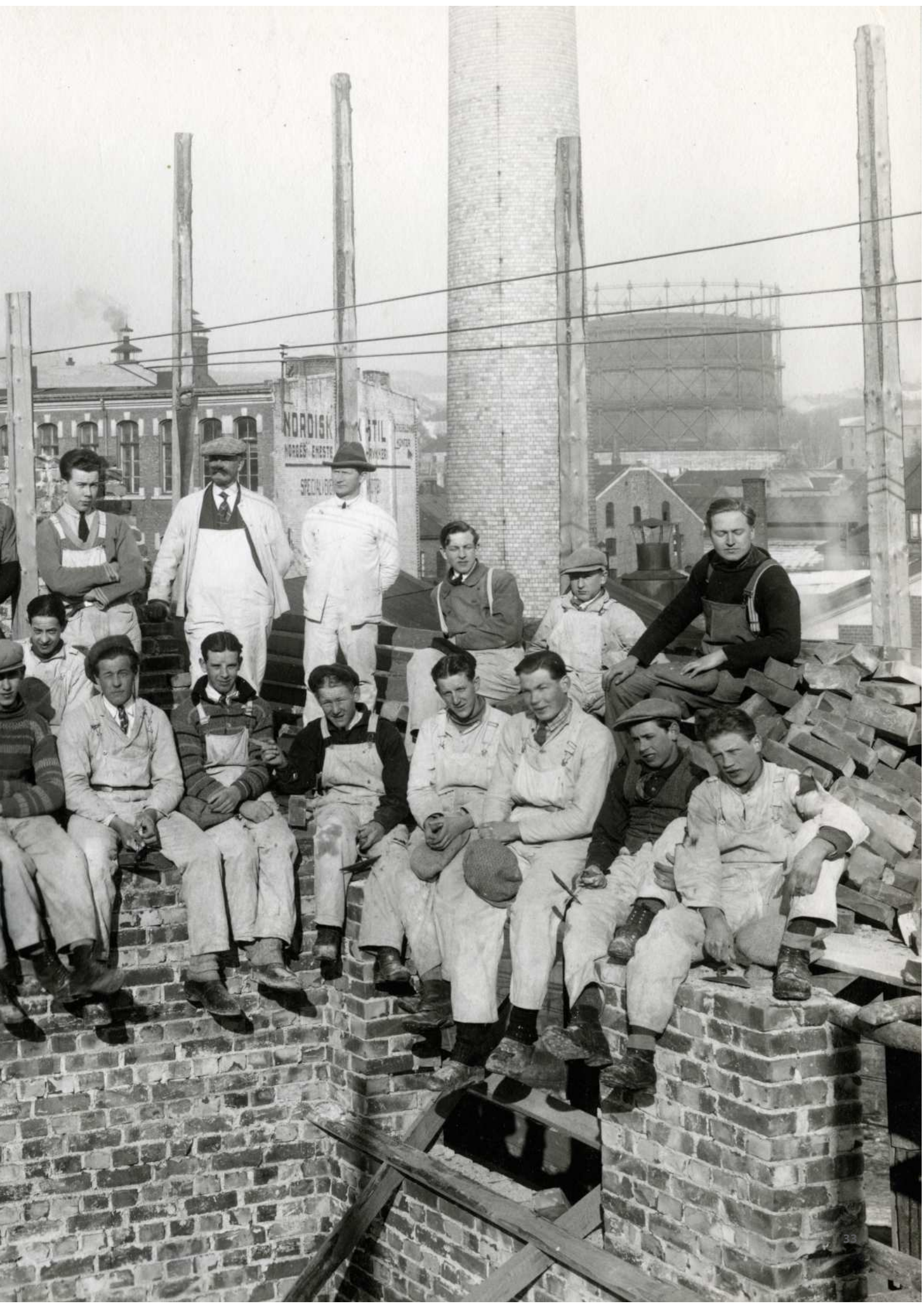
NORDISK

Trappeinteriør på Ila skole, 1916. Fotograf: A. B. Wilse.
A-20031/Ua/0004/004

SPOR etter deg?

I skolearkivene finner du spor etter deg og skoledagene dine. Men altfor mye fra Oslo-skolen er kassert. Hullene i kan gi konsekvenser både for deg og samfunnet som helhet.

TEKST: Anne Marit Noraker

I Oslo byarkivs magasiner bevarer vi arkivene etter Oslos skoler. Vi kaller vårt arkiv for byens hukommelse. Skolearkiver er blant de mest etterspurte. Hvert år mottar Byarkivet hundrevis av forespørsler om innsyn i skolearkivene. Folk trenger vitnemål, og klasselister brukes til å gjenforene klasser mange år etter endt skolegang. De som har opplevd kritikkverdige forhold søker opplysninger til mulige erstatningssøkmål. Det er en demokratisk rettighet å få innsyn i det som gjelder deg selv. I tillegg gir skolearkivene rikelige kilder til slektsgranskere, lokalhistorikere, studenter og forskere.

Blant Byarkivets tjue tusen hyllemeter med papirmateriale, har imidlertid bare sju hundre sin opprinnelse fra Oslos skoler. Det er urovekkende lite når man tenker på hvor mye dokumentasjon som er blitt skapt på hver enkelt av dagens 180 Oslo-skoler.

Tenk på alt som hver dag registreres. Det føres klassedagbøker, karakterprotokoller og elevmapper, møtebøker, saksarkiv, journaler og kopibøker. Det fotograferes, både av lærere og fotografer, elever og foreldre. Dokumentasjonen handler om alle som har vokst opp i Oslo, og om dem som har skolen som arbeidsplass. Det finnes få hjemler for å kassere materiale fra skolearkivene. Det betyr at det aller meste skal bevares for ettertiden. Når arkivene blir 25 år gamle skal materialet avleveres hit til Oslo byarkiv. I magasinene våre gis de evig liv.

Skolemateriale som er eldre enn seksti år kan hvem som helst få tilgang til på Byarkivets lesesal. Ønsker man innsyn i arkiver som er nyere, må Byarkivet kontaktes skriftlig. I slike tilfeller sender vi kopi av opplysningene du spør etter. Om du er part i saken, kan du også få innsyn i taushetsbelagt materiale. I visse tilfeller er det også mulig for andre enn den det gjelder å få innsyn i klausulert materiale, men da må fagdepartementet inn og godkjenne innsynsforespørselen.

Hva finnes?

De 108 skolene som vi har fått materiale fra, har i snitt tatt vare på sju hyllemeter hver. I praksis er det stor forskjell på hvor mye den enkelte skole har samlet på.

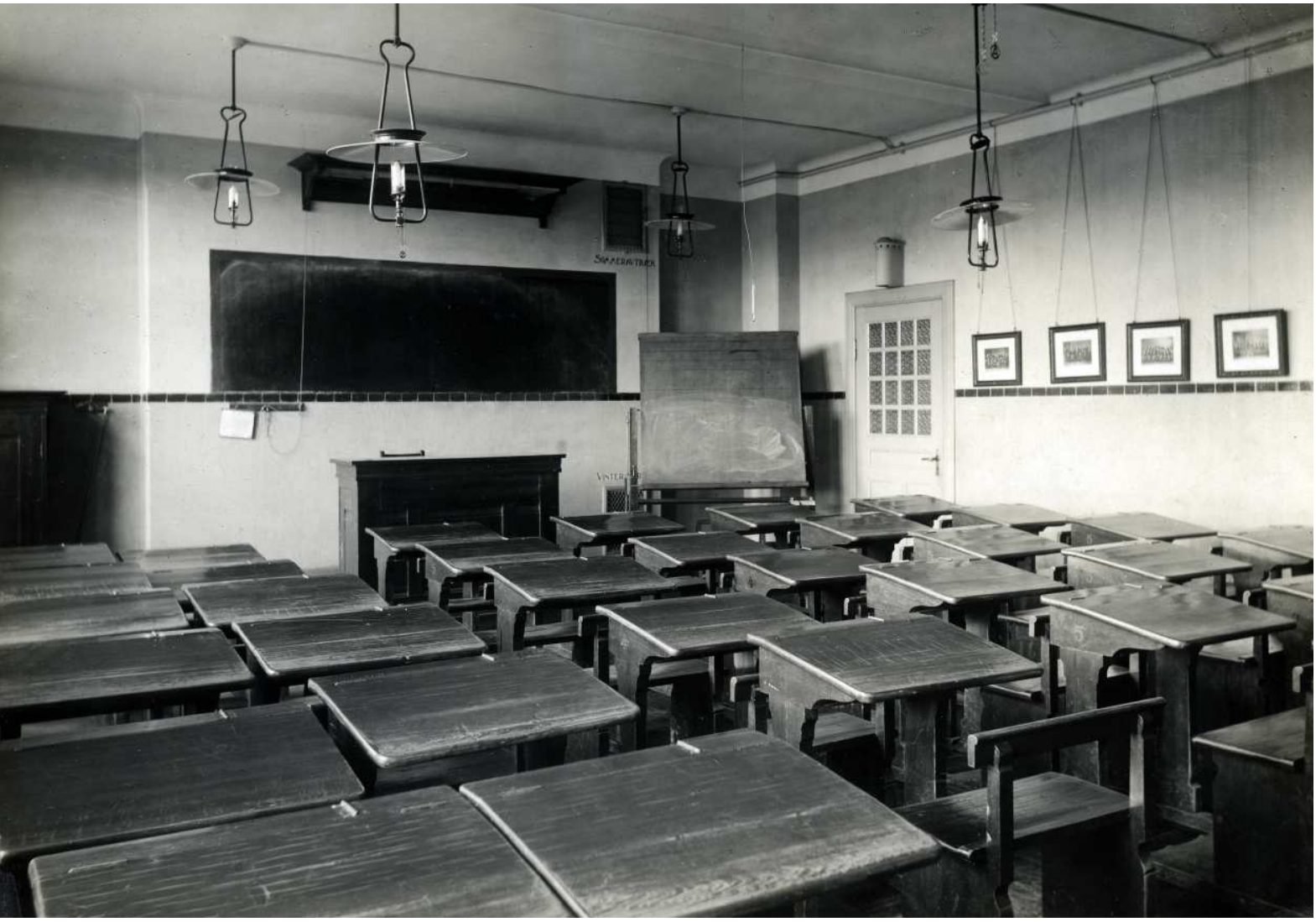
SOMMERVINDUER
VINTER

Gulrot
Rødbet
Kålrot
Blomkål
Purre
Sellerri
Løk
La stå!
Kål.

Fra noen skoler eksisterer kun enkelte protokoller fra noen utvalgte år. Fra andre, som for eksempel Sagene skole, har vi bortimot komplette serier fra alle årene med skoledrift. Listen over hva dette arkivet består av er omfattende. I tillegg til ordinært arkivmateriale som karakterprotokoller, møtereferater og elevkort, har skolen også tatt vare på badeprotokoller, stiler, skoleaviser og forsømmelsesbøker. Enkelte skoler har avlevert store mengder fotomateriale, ofte tatt av profesjonelle fotografer, andre ikke. Alt sammen gir en unik mulighet til å forstå historien om skolevesenet og skolehverdagen.

Det er også stor forskjell på hvor lett det er å finne frem i disse arkivene. I Byarkivet finnes ingenting av elevopplysninger på data, kun på papir. Alle opplysninger må hentes ut fra skolens opprinnelige elevfortegnelser i protokoller eller kort. Så mange som en fjerdedel av skolearkivene i Byarkivet er bortimot utilgjengelige både for saksbehandlere og publikum, fordi de er uordnede.

Riktignok stiller vi krav til at skolen må ordne, pakke og listeføre arkivene før de avleveres. Det er for at det skal være mulig for oss å finne frem opplysninger det spørres etter. Dette er imidlertid ofte et arbeid for stort og tidkrevende for mange av skolene.

Halvparten av dagens skoler har aldri avlevert arkiver til Oslo byarkiv, til tross for at mange av dem har hatt drift i over hundre år. Svært mye har forsvunnet i årenes løp, og årsakene er flere.

Mye er blitt borte i forbindelse med nedleggelse, flytting, ombygginger eller oppussing av skoler, eller i branner, rivinger og ryddesjauer. Mugg og fukt har tatt knekken på papirer stuet vekk i kjellere og på loft.

Gamle dokumenter har ofte ligget usikret og skolene har manglet oversikt over hva de har oppbevart. Mange dokumenter er ikke blitt regnet som en del av arkivet, til tross for at de har hatt verdi som dokumentasjon og vært gjenstand for saksbehandling.

På 1980-tallet kan også mange elevmapper og elevkort ha blitt kassert som følge av uheldige tolkninger av teksten i Datatilsynets konsesjoner. Intensjonen var at den enkeltes personvern best ble beskyttet gjennom å slette potensielt sensitive opplysninger, dersom gode arkivforhold ikke eksisterte.

Spiller det noen rolle?

I Byarkivet har vi fått utallige innsynsforespørsler knyttet til «kritikkverdige forhold» på skoler eller «skolens manglende varsling til barnevernet». Sakene gjelder ofte omsorgssvikt og vanskelige forhold hjemme i form av fyll, juling, fraværende foreldre og stadige flyttinger. Dette kan gi utslag på skolen i form av mye fravær, dårlige karakterer, problemer med medelever og lærere. I enkelte tilfeller meldes det om mobbing og vold fra lærere. Selv om søkerne mener at de ikke fikk den skolegangen eller oppfølgingen de burde hatt, er dette vanskelig å dokumentere, både for søkerne som enkeltpersoner og for dem som skal lete i arkivene. Hvordan kan man dokumentere at skolen burde ha grepet inn eller varslet barnevernet, tilbudt spesialundervisning eller satt i verk tiltak for å stoppe mobbing? Selv når skolene har avlevert fyldige arkiver, finnes gjerne ikke dokumentasjon på det som ikke er gjort. Likevel vil gode arkiver gjøre det lettere å dokumentere fakta.

Henvendelsene kommer både fra Utdanningsdirektoratet, fra enkeltpersoner og fra Stiftelsen Rettferd for tapere. Stiftelsen startet sitt arbeid i 1993 og har siden den gang fått rundt 60 000 henvendelser fra folk som vil ha hjelp til å søke erstatning som følge av omsorgssvikt eller manglende skolegang. Lederen av stiftelsen, Ola Ødegård, beskrev i TOBIAS 1/2007 situasjonen slik: *«Vi har siden starten i 1993 gjort utallige henvendelser til de ulike arkivene, og særlig arkivene i kommunene og statsarkivene. Når vi vil ha dokumentene fra barnevernet og skoleetaten, får vi stadig bevis for at de kommunale arkivene har store mangler. Dette går utover de tidligere barnehjemsbarna og skolehjemsungene, de vil faktisk miste sine erstatninger for forhold de ikke selv har skylden for. Det er en skam at kommunale arkiver har så store mangler.»*

Ni av ti som saksøker kommunen for mangelfull opplæring taper i rettsystemet, ifølge en undersøkelse NRK har gjort. For å få tilkjent erstatning må man kunne vise at undervisningen eller den behandlingen man er blitt utsatt for ikke har vært forsvarlig og at skolen har opptrådt uaktsomt. Vårt arbeid med å finne frem arkiver er derfor avgjørende for mange.

Litteratur

Institututt for offentlig rett (2010): «Rettspraksis om mangelfull opplæring», lest på www.jus.uio.no

Welstad, Trond (2010): «Skolerett og elever – En gjennomgang og analyse av klagesaker for Fylkesmannen i Oslo og Akershus». Oslo: UiO Institututt for offentlig rett

Gangstøe, Jørgen og May Grethe Lerum (2010): «Tapte 110.000 kroner på å saksøke kommunen» på NRK Østfold. http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/ostfold/1.7129250

Kilder

Byarkivets nettside om innsyn i skolearkiver på http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/OBA/skolearkiver/innsyn_skole.asp

Tomme klasserom. *Når skolearkivene mangler, er det ingen spor etter deg fra skolebenken.*
Øverst til venstre: Majorstua skole. Fotograf: A. B. Wilse. A-10001/Ua/0011/043
Nederst til venstre: Veitvet skole på 1960-tallet. Ukjent fotograf. A-10001/Ua/0011/081

***Fra Geitmyra tvangsskole** finnes lite arkivmateriale om elevene bevart, og enda mindre litteratur finnes om skolen. Dette bildet er tatt i 1956. Fotograf: Leif Ørnelund. Original hos Oslo Museum.*

Tater'n

En av mange på Geitmyra tvangsskole

TEKST: Kai-Samuel Vigardt

Dette er historien om Karl Vilhelm som var på Geitmyra skole i 1925. For ham var tvangsskolen kun en mellomstasjon i rekken av barnehjem og institusjoner. Han ble tatt fra foreldrene av Norsk Misjon Blant Hjemløse fordi de forlot Svanviken arbeidskoloni. Deretter ble han plassert på en rekke barnehjem og anstalter. Karl Vilhelm var fetter av min oldemor Karoline. Hun delte samme skjebne under Misjonen, og var på Svanviken, flere barnehjem og i privat forpleining. Deres historie er min slektshistorie.

Men dette mørke kapittelet i norsk historie ligger ikke langt bak oss i tid. Assimileringspolitikken mot romanifolket har vart helt opp til vår egen tid. Selv er jeg født i 1987 og er den yngste av romanifolket i Norge som er tilkjent erstatning av den norske stat for den politikken de har ført mot meg og mitt folk.

I Misjonens navn

I 1897 dannet Jakob Walnum «Foreningen til motarbeidelse av omstreifervæsenet», et misjonsarbeid som drev arbeidsleire og flere barnehjem. Misjonen skulle vise seg å få særomsorgen for over 1500 barn før den ble nedlagt som Norsk Misjon Blant Hjemløse i 1991. Allerede fra starten av ble det lagt vekt på barna for å knekke romanifolkets kultur og levemåte. Walnum uttalte ved oppstarten at misjonsarbeidet måtte rettes mot barna «*thi de slette tilbøieligheder, omstreiferlivet afføder, ligger disse i blodet og faar ved det omflakkende liv den bedste anledning til at udvikles allerede i den tidligste alder*».

Norsk Misjon Blant Hjemløse fungerte i nærmere hundre år som en privat stiftelse som gjennomførte norske myndigheters politikk mot romanifolket. De viktigste satsningsområdene var å få gjort romanifolket bofaste og tiltak rettet mot barna. I 1963 uttalte bestyrer ved Svanviken, pastor Knut Myhre, om Misjonens arbeid at «*Det vi gjør, er bevisst å utrydde et folks egenart. Vi prøver å løsrive dem fra forbindelsen med slekten som de har følt seg knyttet til med sterke bånd. Vi prøver å gi dem eiendom og forpliktelser,*

***Svanviken i 1910**, da min tippoldefar Godin og hans kone Maria med tre barn bodde der. I en søknad om opphold skrev Godin: «Er husvild og i stor nød, saa jeg tillater mig indstændig at bønfalde Dem om, at De gjør alt hva der staar i Deres magt, saa jeg kan slippe at stryke saadan om og med mine slitende alt ond. Et av mine børn har paadrat sig en rygmarvslidelse av livet paa landeveien.» Brorens familie hadde sannsynligvis lignende forhold. Ukjent fotograf. Bilde fra arkivet etter Norsk Misjon blant Hjemløse, Riksarkivet.*

vaner og behov som ikke lar seg forene med den omstreifertilværelsen de har vært vant med og som deres forfedre har levet i gjennom århundrer.»

Walnums etterfølger, generalsekretær Ingvald B. Carlsen, hadde i 1926 som mål å fjerne samtlige «omstreiferbarn» fra landeveien, og argumenterte da med at *«Hvis man kan opnå at hvert eneste omstreiferbarn som kommer til verden får et godt hjem da vil omstreiferlivet i Norge ophøre av sig selv i løpet av en eller to generasjoner»*. Med støtte fra barnevernslovgivningen kunne *«samfundet når som helst sette en stopper for det forkastelige familiereiselivet, hvor barna jo er dømt til å bli omstreifere»*. En oppgave Carlsen mente var gjennomførbar fordi misjonen anslo at det ikke ble født mer en rundt femti «omstreiferbarn» i året.

Skjebner i arkivene

Karl Vilhelm var en av mange barn som ble tatt fra foreldrene etter anbefaling fra Norsk Misjon Blant Hjemløse. Han ble sendt til Jakob Walnums barnehjem i Kopervik i 1921 da han var åtte år. Beslutningen var gjort av Eide vergeråd *«idet foreldrene forlot Svanviken arbeiderkoloni og således barna vilde bli hjemløse»*.

Karl Vilhelm ble i 1923 satt i privat pleie på en gård i Gol i Buskerud, men pleieforeldrene maktet ham ikke. Han ble året etter sendt videre til Eilert Sundts barnehjem i Eidsvoll. Han rømte fra barnehjemmet tre ganger, noe som ifølge bestyrinnen ved barnehjemmet, Karoline Orstrand, skapte uro på barnehjemmet, og *«Av frykt for videre rømning fikk hun Karl anbragt på Kristiania Offentlige tvangsskole»*. Karl Vilhelm ble dermed sendt fra Eilert Sundts barnehjem til Geitmyra tvangsskole for gutter i september 1925, fordi barnehjemsbestyreren mente han burde gå på en tvangsskole *«hvor han kan lære mer enn der, han nu er»*. På Geitmyra hadde Karl Vilhelm kun 16 oppholdsdager før han ble sendt videre til Våk skolehjem. På Våk var han til han rømte i 1930.

Kartlagte «omstreiferliv»

Karl Vilhelm ble født i 1913 på Sunnmøre av foreldrene Hjalmar, ungkar og blikkenslager, og piken Gustava. Foreldrene var av romanislektene Torp og Nystuen.

Paret søkte seg til Svanviken i 1921 hvor de giftet seg samme år. Svanviken arbeidskoloni ble opprettet i 1908. Her skulle romanifolk bosettes og opplæres i jordbruk og husstell. Familien ble tildelt et lite hus og satt til arbeid. Da Karl Vilhelm ankom Svanviken med foreldrene, ble det foretatt en kartlegging av de nye kolonistenes tidligere liv. I Svanvikens koloni kartla de særlig lese- og skrivekunnskaper, reiseområder og livnæringsmåte. I tillegg var det viktig å kjenne til om vedkommende hadde alkoholproblemer. Om Karl Vilhelms far er det skrevet i Svanvikens kolonistprotokoll:

«– Hjalmar – (Torp) er født paa Rekdalsstranden i Romsdalen d. 4. februar 1889, døpt i Aukra kirke 21. april s.a. Konfirmeret paa Bodsfængslet i 1909. Forældre: Gjørtler Adolf Fredrik Nikolaisen (av Nystuslegten? se pag. 44) og Anne Marie Jakobsdatter. [Hjalmar] oplyser at faren er død, men moren bor i Kristiania. De var ikke egteviet.

Et spesialhjem for barn av romaniforeldre. *Barn og ansatte på Jacob Walnums barnehjem i Kopervik på Karmøy, i 1926. Ukjent fotograf. Bilde fra arkivet etter Norsk Misjon blant Hjemløse, Riksarkivet.*

[Hjalmar] var hos sine forældre til han var 16 aar. De reiste til han var 12 aar, bodde siden i Kristiania hvor [Hjalmar] saa kom i skole, gik først paa Kampen, senere paa Vaalerengens skole, tilsammen 4 aar. Han kan læse og skrive noget. Han har en tid været utmeldt av statskirken, blev nu under sit ophold paa Akershus igjen indmeldt i denne. Efter sit 16de aar har han reist omtrent stadig undtagen naar han har været i fængsel. Han har været ca 4 mnd tilsjøs, ellers har han reist, arbeidet kniver og slire og solgt. Omkring 4 aar reiste han sammen med broren Marinius (denne døde i 1909). Hans almindeligste reiserute var Nordfjord, Søndfjord og Sogn, men han har ellers reist over hele Vestlandet og i Trøndelagen, delvis ogsaa paa Østlandet. Han har altid været svært henfalden til stærke drikke og han indser at det har været hans ulykke. Det gik nesten ikke en uke med mindre han maatte i nærheten av en by saa han fik tak paa noget stærkt. Han har lovet sig selv, og det vil han forsøke at holde, at han herefter skal la det stærke være. Men han forstaar litet at han hertil maa søke hjælp hos en høiere, tror han skal klare det selv.»

Oppholdet ved Svanviken var ifølge Misjonen frivillig og man måtte søke seg dit. For mange var et opphold på Svanviken forbundet med skam. Selv om oppholdet var frivillig, søkte mange seg dit for å ikke miste barna. Mange var svært fattige og levde et hardt liv med kalde vintre. I tillegg kom strenge hjemstavnsregler som hindret mange romanifolk i å slå seg ned i en kommune og få kjøpt hus.

På Svanviken skrev de nyankomne under på en kontrakt om å følge det strenge reglementet. De fikk ikke forlate stedet og heller ikke snakke romanispråket, kle seg i tradisjonelle klær eller spille romanimusikk. Hver morgen ble hjemmet inspisert. Ifølge kontrakten lovet Misjonen å skaffe et hus der de fant arbeid til dem. Beboerne forpliktet seg i kontrakten til å holde seg i ro og ikke «*huse omstreifere*» og skrev under på at: «*Vi er videre bekjent med at dersom vi bortvises fra kolonien eller reiser før den nevnte tid uten bosettelse, så blir våre barn anbragt av vergerådet og vi blir selv anmeldt for overtredelse av Løsgjengerloven.*» Presset om å tilpasse seg samfunnet kommer tydelig fram ved at min tippoldefar Godin endret etternavn i 1936 og tok avstand fra reisendes kultur og levesett. Han påsto til og med at han ikke var av reisende slekt, men det ble tilbakevist av Misjonen i flere brev.

For Godins bror Hjalmar og hans kone Gustava skulle det gå annerledes. De brøt kontrakten med Misjonen og forlot Svanviken i desember 1921, etter to måneder. Sønnen Karl Vilhelm og de andre barna ble da tatt fra foreldrene. Begrunnelsen fra Eide vergeråd var at «*barna vilde bli hjemløse*». Foreldrene klarte ikke oppholdet og mistet barna til Misjonen. For Karl Vilhelm var det starten på en lang rekke institusjonsopphold.

«Å, Geita. Det var et fælt sted å være.»

Det svarer en eldre reisende meg når jeg spør om hva han vet om Geitmyra skole, Oslo kommunale tvangsskole. Karl Vilhelm ble i 1925 sendt til tvangsskolen i Geitmyrsveien fordi han ble sett på som et problem for barnehjemmet han

Geitmyra skole

Geitmyra ble opprettet i 1899 som kommunal tvangsskole i henhold til Vergerådsloven som påla kommunene å opprette tvangskoler fra 1. januar 1900 da loven trådte i kraft. Skolen leide fram til 1904 lokaler i Asker, men flyttet da inn i lokalene i Geitmyrsveien 62 b. Barn fra hele landet kunne, etter vergelovsvedtak, sendes til den kommunale tvangsskolen. Tvangsskolen hadde plass til tretti til førti gutter i alderen syv til fjorten år. Ifølge Beretning om Oslo kommune for årene 1912-1947 fikk guttene undervisning i folkeskolens fag i tillegg til huslige gjøremål, håndverksarbeid og hagearbeid. Guttene opparbeidet selv en idrettsplass på skolen. Oppholdet på tvangsskolen skulle etter Vergerådsloven ikke overstige ett år. Den gjennomsnittlige oppholdstiden var 258 dager, men for mange var skolen bare en kortvarig mellomstasjon mellom barnehjem og videre institusjonsopphold.

1899-1904: Kristiania kommunale tvangsskole for gutter (Asker Seminarium i Bærum)

1904: Kristiania kommunale tvangsskole for gutter (Geitmyrsveien 62b)

1950: Geitmyra skole (gutteskole, Thulstrupsgt. 3)

1955-1975: Geitmyra observasjonsskole (Thulstrupsgt. 3)

1975-1990: Lindern skole/Lindern SPU (Thulstrupsgt. 3)

bodde på. Hans opphold der var kun på 16 dager. Han var ganske typisk for de innskrevne romanibarna. Ved gjennomgang av inn- og utskrivningsprotokoller fra Geitmyra skole for årene 1902-1950, har jeg funnet at det er skrevet inn tretti romanibarn. Av den totale mengden barn som var på skolen utgjør disse en liten del. Men med tanke på at Misjonen mente det ble født femti reisende barn i året, er tretti barn på en kommunal tvangsskole et betydelig antall. De fleste er omtalt som «omstreifer» eller det kommer fram at de var under «Omstreifermisjonen» og inndømt etter Vergerådsloven etter anbefaling fra Misjonen. Etter gjennomgang av andre kilder skal det ha gått flere navngitte reisende barn enn disse tretti på Geitmyra tvangsskole. I arkivet etter Norsk Misjon Blant Hjemløse er det oppgitt at flere barn ble sendt hit etter barnehjemsopphold.

Mitt hovedinntrykk er at guttene fra romanislekt som ble sendt hit var for gamle for Misjonens barnehjem, og at de fleste ble sendt videre til anstalter som blant annet Bastøy offentlige skole, i realiteten et barnefengsel. Dette kommer tydelig fram i et notat fra Misjonens generalsekretær, Oskar Lyngstad, om en gutt født i 1933 ,plassert på Geitmyra i 1947: «*Det ble for mange store gutter på barnehjemmet og vi mente at det ville være heldig for hans videre utvikling at han kom under fast hånd.*» Gutten hadde vært på et av Misjonens barnehjem etter at foreldrene hadde forlatt Svanviken før tiden.

Med Vergerådsloven, eller «lov om behandling av forsømte børn» av 6. juni 1896, var Norge første land i verden med et offentlig barnevern. Ifølge historiker Anne-Lise Seip skulle loven hjelpe de svakeste barna; de som hadde begått straffbare handlinger, oppsetsige skoleskulkere, forsømte barn og de som kunne ventes å bli *«sedelig fordervet».* Med Vergerådsloven skulle disse barna trekkes ut av et uheldig oppvekstmiljø og gis en god oppdragelse. Loven skulle bli et effektivt redskap for tiltakene mot romanifolkets barn.

Karl Vilhelm er ført inn i inn- og utskrivningsprotokollen for Geitmyra skole for året 1925. Bortsett fra at det er oppgitt at han var inndømt til tvangsskoleopphold etter paragraf 17 i Vergerådsloven, finnes få opplysninger om han her. Det eksisterer elevmapper kun på noen av barna. Karl Vilhelm finnes ikke her, men i arkivet etter Våk skolehjem eksisterer det en mappe på ham. I kopibøkene finnes brevveksling om plasseringen av barna og refusjoner, men få opplysninger om barna og vedtakene som sendte dem dit. Selv om det er få opplysninger om Karl Vilhelm i Geitmyras arkiv, finner jeg flere av våre felles slektninger i elevjournaler som også kan gi et bilde av Karl Vilhelms opphold.

En tretten år gammel slektning var på Geitmyra i 1949. I en rapport fra Skolepsykologisk kontor i Oslo framstilles familien på denne måten: «*Guttens far er en 45 år gammel blikkenslager. Han er av taterslekt. Han forteller at han selv har vært på barnehjem som gutt og fått meget juling og brutal behandling der. […] Familien bor i en brakke på Lambertsæter. De er flyttet hit fra en meget dårlig hytte ved Movatn stasjon. Leiligheten (2 værelser og kjøkken) har en ganske velholdt bestestue hvor barna ikke får lov til å være. […] Faren forteller at det er mye fyll i brakkeleiren og at politiet ofte er på razzia der. Guttens klasseforstander angir at de fleste barna fra den leiren virker ville og opprørske. […] Forteller at han blir ertet og kalt for «tater» av kameratene. […] Vil ikke på Geitmyra, har hørt at det er fælt der. Lar seg ikke overtale til å dra dit opp på besøk for å se hvordan det er der.*» Da gutten kom på Geitmyra, skrev han i et brev til en kamerat, som er gjengitt i en rapport fra bestyreren: «*Vi står i og arber hele dagen og det er trist*». I en rapport fra 1951 står det at han ikke tåler erting og at han reagerte særlig sterkt på oppnavnet «Tater'n».

«En egen medfødt uro»

Ved innskrivingen i Våk skolehjem i oktober 1925, ble det oppgitt at Karl Vilhelms foreldre ble frakjent foreldreretten allerede i 1921. Det står også at foreldrene ikke kjente til anbringelsen i skolehjemmet. Misjonens generalsekretær, Ingvald B. Carlsen, ba om et vergerådsvedtak om plassering i skolehjemmet ettersom det allerede var sikret plass som staten skulle betale. Ved innskrivingen beskrives Karl Vilhelm av Eidsvoll vergeråd som en normalt utrustet gutt med normale «Åndsevner» og med «Følelsesliv og sedelig karakter» som ikke skilte seg fra andre barn. Han hadde virksomhetstrang som andre barn, men det oppgis at han var «jevnt sint» og hadde vært løgnaktig eller tyvaktig. I det ligger at han hadde rømt fra pleieforeldrene ved flere anledninger, og

på rømmen stjålet ting for å videreselge for å skaffe seg mat. Det er først under punktet om oppvekst at Vergerådets arvehygieniske ideer om «omstreifere» kommer til overflaten:

«8. Har barnets opvekstforhold været særlig ugunstige? ***Ja***
(Forsømt eller uforstandig opdragelse?) ***Begge dele***
Slet selskap? ***Ja***
Morens hyppige eller jevnlige fravær fra hjemmet? ***Intet hjem***
Boligforholdene? ***Som omstreifere***
9. Hva ansees som den væsentligste grund til barnets utskeielser? ***Omstreifer***
[…]
12. Er der noget å bemerke til barnets søskendes sjelelige eller legemlige tilstand? ***Ikke, når undtas en egen medfødt uro (streifelyst)****.*
[…]
16. Skjer anbringelsen i skolehjemmet med eller mot foreldrenes samtykke? ***De vet ikke om det.****»*

«I klasse med negre, indianere og meksikanere»

Den oppgitte bakgrunnen som «omstreifer» ble i seg selv regnet som grunnen til sosialt avvik. Dette synet på at romanibarnas problemer skyldtes medfødt uro, var del av et større bilde der romanifolkets arvemateriale ble gransket. Kunne barna reddes eller var de allerede dømt til å være rasehygienisk underlegne? Der enkelte mente at det var nok å ta barna fra foreldrene og gi dem en ny start, sto også arve- og rasehygieniske ideer sterkt i mellomkrigstiden. Legestudenten Mikael Kobro utførte i årene 1928-29 intelligenstester på barnehjemsbarn fra romanifolket, og slo fast at de utgjorde «et undermåls folkeferd». Han viste til amerikanske undersøkelser og slo fast at «*Intellektuelt sett står de norske omstreifere i klasse med negre, indianere og meksikanere*». Misjonens tankegang hadde vært at «barna kunne reddes» og bli «samfunnsmennesker» hvis en fikk dem vekk fra foreldrene og gav dem kristen oppdragelse. Kobros tester overbeviste derimot Misjonens generalsekretær Ingvald B. Carlsen om at det var en nær sammenheng mellom «utrustning» og «livsskjebne», og Carlsen gikk derfor nå inn for rasehygienisk sterilisering.

Ifølge historiker Per Haave var Carlsens opprinnelige siktemål med å undersøke barnehjemsbarnas intelligens, å få identifisert og skilt ut «*de unormale*», slik at innsatsen kunne konsentreres om de «*normale*», eller de mer «*verdifulle*», som han bemerket i et foredrag på den nordiske barnevernskongressen i Helsingfors 1930. Carlsen la også vekt på den økonomiske betydningen av sortering: «*Det vil være sund økonomi om man målbevisst søker å anvende mest penger til de mest levedyktige*». Men hva burde gjøres med dem som ikke ville klare seg på egen hånd, og som etter alt å dømme var «*avgjorte undermålere*»? I Misjonens årsberetning til Sosialdepartementet for budsjettåret 1931-32 het det: «*Av dem som nu er voksne ser det ut til at ca. 2/3 har betingelser for å bli både fastboende og selvhjulpne. De som det går dårlig med og som enten glir ut på landeveien igjen eller havner i bermen i byene, er som oftest sådanne som står langt tilbake i åndelig utvikling.*»

Om det gikk dårlig med Karl Vilhelm, mente både Vergerådet og Misjonen at forklaringen lå i hans medfødte arvemateriale, som medfødt uro eller manglende intelligens, ikke i livsbetingelser eller rotløsheten fra rekken av institusjonsopphold. Og for mange av barnehjemsbarna skulle veien videre være hard. I 1932 ble det gjennomført en undersøkelse av vergerådsbarn bortsatt av Oslo Vergeråd fra 1900 til og med 1928. De fant at en tredjedel av guttene hadde vært straffet etter utskriving av Vergerådet. Om vi bare ser på dem som var på skolehjem, var femti prosent av guttene straffet etter oppholdet. Anne Marit Sandvik har intervjuet reisende som har vært i barne- og skolehjem. Hun konkluderer med at flere av intervju-

Karl Vilhelms historie

Født 6. mars 1913 Fiskå, Møre og Romsdal.

Døpt 16. oktober 1921 Eide, Møre og Romsdal.

Kom til Svanviken arbeidskoloni med foreldrene 9. september 1921.

Foreldrene forlot Svanviken 13. november 1921 og derfor frakjent foreldreretten.

Jakob Walnums barnehjem i Kopervik, Karmøy, 8. desember 1921 – 16. januar 1923.

Pleiebarn hos gårdbruker i Gol, Buskerud, 17.januar 1923 – 30. juni 1924.

Eilert Sundts barnehjem Eidsvoll, Akershus, 1. juni 1924 – 22. september 1925.

Geitmyra tvangsskole i Oslo, 22. september 1925 – 7. oktober 1925.

Våk skolehjem i Våler i Østfold, 7. oktober 1925 – 31. mars 1930.Konfirmert i Våler i Østfold, 14. april 1929. Rømte fra Våk skolehjem, 31. mars 1930.

Utsnitt fra elevjournal *ved Geitmyra skole. Fotograf: Anne Marit Noraker*

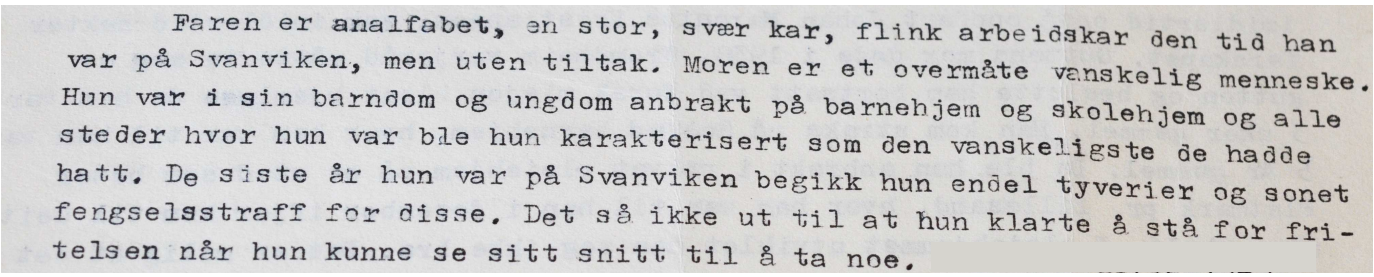

Faren er analfabet, en stor, svær kar, flink arbeidskar den tid han var på Svanviken, men uten tiltak. Moren er et overmåte vanskelig menneske. Hun var i sin barndom og ungdom anbrakt på barnehjem og skolehjem og alle steder hvor hun var ble hun karakterisert som den vanskeligste de hadde hatt. De siste år hun var på Svanviken begikk hun endel tyverier og sonet fengselsstraff for disse. Det så ikke ut til at hun klarte å stå for fristelsen når hun kunne se sitt snitt til å ta noe.

Nasjonens barn. *«Min familie har klart å holde på romanispråket og kulturen, men om den arvehygieniske politikken mot reisende hadde blitt gjennomført i fulle ville jeg i dag ikke vært født.» Kai-Samuel Vigardt og Wilhelm Holm på Falstadseminaret i 2009. Falstadsseminaret la grunnen for at det ble opprettet et granskingsutvalg i 2011. Fotograf: Bernt Eide. Gjengitt med tillatelse.*

personene opplevde det å skulle klare seg selv etter alle årene i institusjonen som svært vanskelig. En person fortalte om hva som skjedde da han dro fra barnehjemmet: *«Da ble jeg sendt rett på gata. Måtte klare meg selv, og fikk ikke noe hjelp verken fra Misjonen eller noen som helst. Da levde jeg på gata i Oslo. Sov i kasser på Filipstad, hadde tilhold forskjellige steder.»*

Hvordan det gikk med Karl Vilhelm etter at han rømte fra Våk, vet jeg ikke. Min egen oldemor Karoline oppsøkte selv familien da hun var ungdom, men opplevde da å ha fått brutt opp mye av sin tilhørighet til slekten. Felles for barnehjemsbarna er at de hadde opplevd å ha mistet sin familie, tilhørighet, språk og kultur. Samtidig var de fortsatt merket som «omstreifere» i møte med samfunnet.

Karl Vilhelm hadde 14 søsken. Alle ble satt på Misjonens barnehjem. Broren Hjalmar, født i 1916, ble sendt til Geitmyra i 1927, før han ble sendt til Toftes Gave. Broren Magnar, født i 1921, var på Falstad skolehjem fra 1938 til han ble sendt til Bastøy offentlige skolehjem i 1940. Magnar ble senere arrestert av statspolitiet i 1943 og satt på Bredtveit fengsel. Det hører med til historien at Misjonens arkiver og navneregistre ble overtatt av nazistene under krigen. Nasjonal Samling vedtok i 1943 «den endelige løsning» for «omstreiferfolket», men rakk aldri å utføre utryddelsen av de norske reisende. Mange romanifolk ble likevel arrestert og de fleste måtte gå i skjul. Eldre i familien har fortalt at det ble opprettet rene leire for romanifolk blant annet i Nord-Norge. Det finnes spor av dette i arkivene, men disse leirene er ikke omtalt i litteraturen.

Broren Aleks, født 1924, ble sendt til Toftes Gave i 1940, og søsteren Mary, født 1926, ble sendt til Åsengata, Oslos kommunale tvangsskole for piker, i 1938 og videre til Bjerketun i 1941. Broren Ludvig, født i 1928, ble sendt til Ulvsnesøy skolehjem i 1942, mens broren Marinius, født i 1908, var på Askviknes barnehjem årene 1910-1924, ble regnet som sinnssyk og deretter sendt til asyl i Philadelphia i USA hvor han døde. Geitmyra var bare ett av mange stopp for noen av barna, slik en rekke andre institusjoner var.

En av mange

Barne- og skolehjemsbarn har fortalt om grove overgrep. Geitmyra er en av mange av Oslo kommunes barnevernsinstitusjoner som ble gransket i 2005. Om tiden før 1954 forteller en av guttene som bodde på institusjonen at det var mange slagsmål og gnisninger guttene imellom, og at miljøet på Geitmyra var preget av gjengmentalitet og rangordning *«slik som hos dyrene»*. Både før og etter innføringen av moderne barnevernslov i 1954, var skolen preget av strenge regler og straffetiltak. De som kom for sent til måltidene ble nektet mat. Fysiske avstraffelser som juling, spark, ørefik og slag med lærreim, belte, nøkkelknippe og pekestokk var vanlig. Det var vanlig å bli innelåst i kjelleren eller bøttekott, og flere har fortalt om frykt på grunn av trusler om juling.

Til sammen fikk Misjonen særomsorgen for 1500 barn som ble plassert i barnehjem og privat pleie. Karl Vilhelms historie er typisk for romanifamilier som kom under Misjonens omsorg. Historien er et av de mørkeste kapitlene i nyere norsk historie.

I 2011 er det satt ned et granskingsutvalg som skal se på konsekvensene av denne statlige politikken mot romanifolket/taterne. Historien handler om en mislykket integrering av en liten minoritet, og om hvordan norske myndigheter har forsøkt å utrydde et folks kultur og egenart. Tvangssterilisering, bortsetting av barn, bosetting i arbeidsleiren Svanviken og forbudet mot å ha hest, har vært omfattende tiltak mot gruppen.

Den norske Helsingforskomiteen konkluderte i 2009 med at den norske politikken i deler av 1900-tallet ligger tett opp til begrepene folkemord. Min slektning Karl Vilhelm var bare én av mange.

Gjennom mitt prosjekt om romanifolkets slektshistorie har jeg undersøkt min egen og andre romanislekter i utallige arkiver. Det finnes få nedtegnelser om romanifolket som folkegruppe. Derfor er det å kartlegge enkeltpersoners liv avgjørende for å fortelle folkets historie. Slektshistoriske undersøkelser gir muligheten til å gå i dybden og tilbake i tid, og framheves av historiker Arnvid Lillehammer som en av de viktigste metodene for å gjøre historiske undersøkelser på romanifolks møte med det norske samfunnet. Det er blant annet fordi det er nødvendig å se navn, slektstilhørighet og generasjoner i sammenheng og over tid for å få et overordnet bilde.

Karl Vilhelms historie finner vi bruddstykker av i arkiver etter Norsk Misjon Blant Hjemløse, Svanviken arbeidskoloni og de ulike barne- og skolehjemmene. Kopi av dette materialet angående min egen slekt finnes i dag som del av mitt privatarkiv i Oslo byarkiv sammen med arkiv etter min morfar Ludvig Karlsen. De to arkivene er de eneste privatarkivene i Norge som er samlet og avlevert av romanifolk selv. Arkivene inneholder dokumentasjon, foto, film og litteratur fra vårt arbeid med romaniorganisasjoner, billighetserstatning og slektsforskning sammen med private dokumenter som belyser livet som reisende.

Litteratur

Granskingsutvalg oppnevnt av Fylkesmannen i Oslo og Akershus (2005): «Barnevernsinstitusjoner benyttet av Oslo kommune 1954-1993. Gransking av overgrep, omsorgssvikt, tilsyn og tvangsplassering», avgitt 1. desember 2005. Lest på: http://www.fylkesmannen.no/enkel.aspx?m=4846&amid=1227759

Helsingforskomiteen (2009): «Norsk romani-/ og taterpolitikk. Fortid, fremtid og nåtid. En menneskerettslig vurdering av hovedtrekkene i norsk politikk i forhold til romanifolket/taterne». Lest på: http://www.nhc.no/php/index.php?module=article&view=831)

Haave, Per (2000): *Sterilisering av tatere 1934-1977, En historisk undersøkelse av lov og praksis*. Oslo: Norges forskningsråd

Pettersen, Karen Sofie (2000): «For barnas skyld? – Ideologi og praksis i tiltakene rettet mot taternes barn» i Bjørn Hvinden, red.: *Romanifolket og det norske samfunnet*. Oslo: Fagbokforlaget

Sandvik, Anne Berit (2000): «Å være tater i barne- og skolehjem» i Bjørn Hvinden, red.: *Romanifolket og det norske samfunnet*. Oslo: Fagbokforlaget

Thune, Gry (2009): «Omstreiferens etterkommer» i *A-magasinet* nr 14/2009. Lest på: http://www.aftenposten.no/amagasinet/article3009871.ece

Kilder

Beretning om Kristiania kommune for årene 1887-1911, Kristiania 1914

Beretning om Oslo kommune for årene 1912-1947, Bind I, Oslo 1952

Geitmyra skole, Fb 0003, Fd 0007

Privatarkiv i Oslo byarkiv etter Kai-Samuel Vigardt, under ordning

Nasjonens barn - et dokumentasjonsprosjekt www.nasjonensbarn.no

Barnehjem i Oslo gransket

I rapport fra Granskingsutvalg oppnevnt av Fylkesmannen i Oslo og Akershus «Barnevernsinstitusjoner benyttet av Oslo kommune 1954-1993. Gransking av overgrep, omsorgssvikt, tilsyn og tvangsplassering», avgitt 1. desember 2005:

Henrik Thomassens Heftyes barnehjem
Frydenberg
Peterhof
Schwensens gate 11
Ohnheim
Breidablikk
Fagerholt
Løkkeberg
Åkeberg
Orkerød guttehjem
Orkerød pikehjem
Bestum barnehjem
Tangen
Guttepensjonatet i Biermannsgate 6
«Sommerfryd» på Bekkelaget
Emmas barnehjem
Høgvarde
Alfredheim
Ballangrud ungdomshjem
Bakkehaugen ungdomshjem
Bernhard L. Mathiesens barne- og ungdomshjem
Heggelig barnehjem
Kveset ungdomshjem
Solfeng
Villa Krogh
Observasjonsskolene Åsengata og Geitmyra

Klassebildet
som sosialt speil

Kilder til sosialhistorie:
Skolearkiver fra Oslo-skolen gir et viktig bidrag til byens sosialhistorie, byens skoledrift og barn og unges hverdagsliv.

At store materielle forskjeller grep direkte inn i muligheten til like læringsvilkår slår mot oss i de ellers nøytrale skolefotoene fra privatskolen Vestheim på Frogner i 1903 og arbeiderskolen Sagene i 1884–1885.

TEKST: Anne Marit Noraker

183297

***Privatskole på vestkanten**, 1903. Vestheim skole var privatskole på Frogner (i dag Bjørknes privatskole). Disse oppstasede guttene, både på denne og foregående side, har sløyfer, hodeplagg og matrosdresser og ser både rene, sunne og mette ut – i grunnen ganske like dagens barn. Fotograf: J. David.* A-40034/Ua/0002/010 og 035.

Skole i arbeiderstrøk, *1885. På Sagene skole var tydeligvis kårene helt andre enn på vestkanten. Flere av jentene ser slitne og magre ut. Var de sultne? Hadde de noen fritid?* A-40066/Ub/0004/011

Stor forskjell i påkledning *og tilsynelatende også renslighet. Kanskje sier det noe om store sosiale forskjeller i tiden, i samme skolekrets? Eller kanskje handler det om hvem som husket at det skulle tas skolebilde? Mer enn én har visst dessuten fått seg en blåveis. Sagene skole, 1885.* A-40066/Ub/0004/009

Friheten til å kunne velge selvstudium *var viktig for mange av elevene ved Forsøksgym. 1975. Ukjent fotograf.* A-10467/Ya/L0001

Demokrati, medbestemmelse og medansvar var hovedformålet med Forsøksgym. Ingen andre skoler hadde blitt bygd opp og drevet på denne måten, og organiseringen kan karakteriseres som et eksperiment i demokrati.

Forsøksgym

skolen som eksperiment

TEKST: Unn Hovdhaugen

«MANGE ELEVER FØLER AT DE BLIR KUET av autoriteter til misnøye. De føler at gamle oppbrukte (ubrukte?) mennesker nekter dem utfoldelsesmuligheter, vennskap, frihet, nekter dem kjønnsliv, nekter dem ungdom.»

Slik startet oppropet som ble sendt ut til elever og lærere ved høyere skoler i Oslo, skoleaviser, dagspresse, kirke- og undervisningsdepartementet og noen utvalgte enkeltpersoner våren 1966. De første tankene om en ny høyere skole i Norge ble formulert av de tre unge gymnasiastene Jon Lund Hansen, Ingrid Kviberg og Knut Boe Kjelland. Initiativtakerne ga i oppropet klart uttrykk for sin misnøye med det tradisjonelle gymnaset. De trivdes ikke, ikke fordi de var skoletrøtte, men fordi de følte skolen ikke ga rom for utfoldelse og utvikling. De kritiserte særlig det de mente var et foreldet autoritetssystem mellom lærer og elev, og at dette kom i veien for utviklingen av elevenes personlighet og selvstendighet. De ønsket en skole der lærere og elever var likestilte, uten karakterer eller lekser, og med frivillig oppmøte.

Arne Næss var den første som ga tilbakemelding på oppropet og ønsket å være med i arbeidsgruppen som de tre gymnasiastene startet. Flere innflytelsesrike personer engasjerte seg etter hvert, og blant dem var rektor ved Universitet i Oslo Hans Vogt og hans kone Jo.

Arbeidsgruppen fikk den første tiden i hovedsak tilholdssted rundt Vogts kjøkkenbord i det radikale miljøet i Husebygrenda. Diskusjonene dreide seg om pedagogikk og hvordan man ønsket at den nye skolen skulle være. Gruppen rommet på sitt meste rundt femti personer. Det som i hovedsak brakte arbeidsgruppen sammen var misnøyen med stillstanden i gymnaset og de mellommenneskelige forholdene mellom elever og lærere. Gruppen ønsket en endring i det nåværende skolesystemet, samtidig som de ønsket å være et alternativ til det. Dette ble klart formulert i utkastet til den formelle målsettingen for skolen i september 1966: «*Formålet med Norsk Forsøksgymnasium er å samle erfaringer som kan endre det nåværende skolesystem. Formålet er også å være et alternativ til det nåværende gymnas.*»

Opprettelsen av Forsøksgym kan også ses som utrykk for en tid, og skolen var en viktig del av den norske motkulturen på slutten av 1960- og 70-tallet. Historiker Trine Rogg Korsvik har skrevet et kapittel om Forsøksgym i boken *1968. Opprør og motkultur på norsk* som ble gitt ut i 2006. Året 1968 fremstår for mange som et symbol på frihet og selvbestemmelse, og for mange av de som var med på å starte Forsøksgym var nok frihetstrangen veldig viktig.

Klarsignal og åpning

Forsøksgymnaset ble offisielt åpnet 30. august 1967, kun tre uker etter klarsignalet hadde kommet fra Gymnasrådet. Arbeidet frem mot å få skolen godkjent hadde vært intensivT og tøft. Skolen ble opprettet som privat skole uten eksamensrett, men det ble ikke gitt godkjennelse til å drive forsøk med undervisningen og utvikling av alternative fagplaner. En av forutsetningene for at Kirke- og undervisningsdepartementet hadde samtykket i Gymnasrådets innstilling, var at det kunne sikres økonomisk grunnlag for driften. Oslo kommune garanterte for dette den første høsten, men håpet å få innvilget statlig tilskudd i etterkant.

Etter skolen hadde startet avslo imidlertid Stortinget søknaden om tilskudd til Forsøksgym for året 1967. Det ble heller ikke overført noe på budsjettet for 1968. Skolerådmannen i Oslo foreslo derfor at kommunen påtok seg merutgiften den første høsten, da det ville være helt urimelig at elevene midt i skoleåret skulle måtte finne seg nye skoleplasser. Midlene kunne tas fra kommunebevilgningen for 1968. Konsekvensen var at det for andre halvår 1968 ville bli behov for en tilleggsbevilgning.

Skoledemokrati og medbestemmelse. *På 1960-tallet kom Forsøksgym som en reaksjon mot det tradisjonelle gymnaset. Skolen ble startet opp høsten 1967 som en kommunalt støttet eksperimentskole innenfor rammene av det offentlige gymnaset. Den autoritære læreren skulle vekk, og inn skulle skoledemokrati og medbestemmelse. I den nye skolen skulle det ikke gis karakterer eller lekser, og oppmøtet skulle i lengst mulig grad være frivillig. Fra rådsmøte i 1975. Ukjent fotograf.* A-10467/Ya/L0001

Det ble i bystyret vedtatt at man skulle følge med på gymnasiets utvikling og ta en vurdering i forhold til om driften skulle fortsette etter 1. august 1968. Etter den nye vurderingen anbefalte Skolerådmannen at forsøket burde få fortsette i 1968/69. Særlig trakk han frem at skoledemokratiet, som han mente hadde hatt en vellykket start, burde få muligheten til å vise sin levedyktighet. Han pekte også på at det så ut som om elevene trivdes i det miljøet skolen hadde skapt. Forsøksgymnaset søkte på nytt departementet våren 1968 om å få drive forsøk med nye pensum og opplegg i blant annet matematikk, matematisk geografi, russisk, spansk, drama, kjemi og norskundervisning. Søknaden ble godkjent, og dette var avgjørende for skolens videre utvikling og eksistens.

Skolen som sosial arena

Skolen holdt det første året til i lokaler på Tøyen skole. De rundt 160 elevene

***Allmøtet** hadde som mål å samle alle skolens medlemmer. Ca1975. Ukjent fotograf.* A-10467/Ya/L0001

***Midtime i fritidsrommet**, eller «huskestua», som det også ble kalt. Ca1975. Ukjent fotograf.* A-10467/Ya/L0001

som startet opp den første høsten fikk tildelt seks klasserom og ett fellesrom på loftet. Gymnastikksal og andre spesialrom fikk de låne av Vahl skole på ettermiddagen. Lokalene var ikke optimale, men stemningen var optimistisk blant både lærere og elever. Som følge av at lokalene ikke var de beste, flyttet skolen i 1968 til Hammersborg skole i Akersgaten. Flyttingen befestet Forsøksgym som en selvstendig institusjon. Skolens popularitet vokste, og perioden som av mange har blitt kalt skolens storhetstid, bar preg av ivrige elever og høye søkertall. Mange besøkte skolen for å observere skoledemokratiet i praksis. I februar 1968 ble det i rådsmøte besluttet å utnevne en egen informasjonskomité. Mosse Jørgensen, skolens første leder og av mange sett på som «*forsøksgyms mor*», pekte på at dette var en ganske omfattende og ikke minst viktig oppgave for skolen: «*[…] vi skal blant annet få myndighetene til å forstå at folk fra andre land viser*

Arkivet etter Forsøksgym. *Fotografiene i denne artikkelen finnes i arkivet etter Forsøksgym, som befinner seg i Oslo byarkiv. De har gulnet og er litt vannskadet, men gir likevel et godt innblikk i livet ved skolen midt på 1970-tallet. Som mange andre skolearkiver er det ikke ferdig ordnet og registrert og derfor vanskelig å finne frem i. Her fra en fellesmiddag. Ukjent fotograf.* A-10467/Ya/L0001

interesse for skolen.» Forsøksgym fikk tidlig sin parallell i Gøteborg og i 1969 ble det også opprettet et forsøksgymnas i Bærum. Også Danmark var raskt ute med å opprette et gymnas som sprang ut av de samme ideene.

Med flyttingen til Hammersborg definerte skolen et eget rom som fritidsrom. Dette ble en viktig møteplass for skolens elever og lærere, både som arena for allmannamøtene og for sosiale aktiviteter. Skolen ble flittig brukt til bandøvinger, og det ikke så ukjente Oslo-bandet *Jokke og Valentinerne* hadde sin aller første offentlige konsert på skolen i 1982.

Fordi mange tilbrakte mye av fritiden sin ved skolen, ble det av elevene foreslått å flytte ettermiddagstimene slik at man fikk mulighet til å ha middagspause i mellom. Det ble laget middagsgrupper og kona til en av lærerne ble hentet inn for å undervise i heimkunnskap og matlaging. Skolen holdt også åpen og

drev undervisning på lørdager. I hovedsak var dette i form av foredrag.

Skolen var åpen fysisk, men det ble også fokusert på åpenhet i forhold til informasjonsflyt blant alle skolens medlemmer. *FGO-nytt* ble laget og distribuert til elever og lærere. Her var det referater fra rådsmøtene og allmannamøtene og det ble satt opp oversikt over hva som ville foregå de forskjellige dagene i uken i forhold til undervisning og andre aktiviteter.

Som sosial arena spilte skolen en sentral rolle for elevene gjennom hele 1970-tallet og ut på 1980-tallet. Midt på 1980-tallet ble det slutt på å holde skolen åpen på kveldstid, og rollen skolen hadde spilt som sosial arena ble ikke videreført i like stor grad.

Skoledemokrati

Det var gjennom skoledemokratiet Forsøksgym i størst grad skilte seg fra det tradisjonelle gymnaset. Skolens vedtekter ble vedtatt på det første allmøte som ble holdt på Blindern i desember 1966, nesten ett år før skolen ble offisielt åpnet. Skolens viktigste styringsorganer og deres funksjoner ble nedfelt i vedtektene, og det ble presisert at skolen skulle *«[…]bygge på skoledemokrati for å skape grunnlag for elevenes vekst og utvikling i videts mulig betydning»*. Rådet var skolens øverste utøvende myndighet. Det bestod av fire elever valgt av elevene selv, tre lærere valgt av skolens lærere, skolelederen og en representant for foreldrene. Rådet hadde ansvar for elevopptaket ved skolen. Skolelederen måtte godkjennes av rådet og det samme måtte alle andre lærere som søkte seg til skolen. Både skolelederen og lærerstillingen var utformet som åremålsstillinger.

Allmannamøtet som var det andre viktige styringsorganet i skoledemokratiet var skolens kontrollorgan. Det ble ledet av et styre på fem som ble valgt av allmannamøtet hvert semester. Alle skolens medlemmer hadde stemmerett, og vedtak ble fattet ved simpelt flertall. De første ukene ble det avholdt rådsmøter nesten hver dag, etter hvert ble det fast en gang i uken. Det samme gjaldt allmannamøtene. For en del av de eldre lektorene som hadde vært med i oppstartsgruppen ble tanken om at alt skulle avgjøres demokratisk for radikalt, og de valgte å trekke seg fra samarbeidet.

Også når det gjaldt undervisningen ønsket skolen en demokratisk planlegging. I det opprinnelige oppropet stod det at pensum og læreplan skulle legges opp av elev og lærer i fellesskap. Forsøksgym ønsket å bryte med den tradisjonelle timeplanleggingen for å kunne se fagene mer i sammenheng. De innførte tema-planlegging/organisering i fag som historie, norsk og engelsk og arbeidet ble delt opp i femukers bolker. Men i praksis måtte fagplaner og forsøk i ulike fag godkjennes av departementet før det kunne gjennomføres. Skolen var samtidig bundet av kravene som stiltes til eksamen artium, noe som medvirket til at de ikke fikk til den demokratiseringen av undervisningen som de egentlig ønsket.

Når det gjaldt økonomiske spørsmål ble også dette stort sett vedtatt i fellesskap. Ulikt fra andre skoler stod Forsøksgymnaset fritt til å disponere de bevilgede midlene. De fikk en såkalt rammebevilgning som skulle dekke lønn til lærere, lokaler, undervisningsmateriell osv. Hvordan man valgte å bruke ressursene ble bestemt i skolens styringsorganer.

I skolens rammeplan ble det klart formulert at man ikke ønsket å danne en intellektuell eliteskole fordi det ikke var i samsvar med skolens intensjoner. Det ville heller ikke tjene skolens formål. I opptak av elever ville man så langt som mulig prøve å få en spredning i hensyn til både karakterer, interesser og sosial bakgrunn. Rådet opprettet en egen inntakskomité. De gikk gjennom de skriftlige søknadene der søkerne informerte om alder, tidligere skolegang, interesser, foresattes yrke og ga en begrunnelse for hvorfor de ønsket opptak ved skolen. Alle søkerne ble i tillegg innkalt til gruppesamtaler før det ble avgjort om de ble tilbudt plass.

Hvilke kvalifikasjoner ble særlig vektlagt under opptak av elever til skolen? I utlysningstekstene ble det fremhevet at Forsøksgym var en skole som krevde ekstra engasjement, og at det var forventet en stor grad av involvering fra elevenes side. Elevene ble omtalt som medlemmer, og det ble påpekt at skolen ønsket en viss lojalitet av dem som ønsket å bli medlemmer. Man ønsket seg elever som ville være med å bidra, og som så på utviklingen av Forsøksgym som et felles prosjekt. Samtidig var skolen bevisst på at de skulle ta opp elever som ikke greide å tilpasse seg det tradisjonelle skolesystemet. For at dette skulle fungere best mulig ytret Rådet et ønske om å dra elevene inn i miljøet før de skulle starte på skolen. Dette ble gjort ved å invitere fremtidige elever med på sosiale arrangementer og andre aktiviteter på skolen. At barn av ansatte ble vurdert å gi fortrinnsrett ved skolen, kan også ses som et ledd i denne tankegangen. Når det gjaldt kunnskapskriterier

blant elevene, ble det lagt til grunn at de i hovedsak burde være som ved andre Oslo-gymnas.

Mye tyder på at de menneskelige kriteriene var de mest utslagsgivende ved opptak av elever. Både elever og lærere som søkte seg til skolen la i motivasjonsbrevene vekt på miljøet og atmosfæren som fantes ved skolen. Mange vektla ønske om et vennskaplige forholdet mellom lærer og elev. Flere nevnte at de savnet læreren som en veileder og som menneske i den tradisjonelle skolen. De ønsket en skole der forholdet mellom elev og lærer var basert på gjensidig respekt, og der avgjørelser ble tatt i felleskap.

Utfordringer med skoledemokratiet

Det første skoleåret var preget av optimisme. Likevel viste det seg raskt at skoledemokratiet også kunne by på utfordringer. Tanken om en åpen skole tiltrakk seg ulike elevtyper, og dette ga seg utslag i hvordan man forholdt seg til skoledemokratiet og hva slags type frihet man ønsket.

En stor andel av de som startet ved skolen den første høsten var mer opprørske enn skolens initiativtakere. Det dannet seg raskt to grupper. Disse har av flere blitt kalt *«tanter»* og *«gangsittere»*. *«Tantene»* var de som ønsket å gå på skole, men på en annerledes skole. De fulgte undervisningen, tok ansvar for egen læring og deltok aktivt i Allmannamøtene. *«Gangsitterne»* tilbrakte som det ligger i begrepet mye tid på gangen, utenfor timene, de spilte gjerne gitar og brukte skolen i hovedsak som sosial arena. Mange av dem hadde tilbrakt sommeren før i Slottsparken. Skolen måtte leve med disse to frontene, mye på grunn av demokratitanken skolen var basert på. Ønsket man en skole uten oppmøteplikt, kunne man ikke pålegge noen å delta i undervisningen.

Rådet tok ved flere anledninger opp problemet med dårlig oppmøte. Og Mosse Jørgensen fremmet allerede det første året ønske om at timeplanen skulle være en avtale mellom elev og lærer og at fravær skulle avtales. Det ble bestemt at tentamen skulle være obligatorisk, og i januar 1968 ble det fremmet forslag i rådsmøtet om delvis møteplikt som en forsøksordning for å bedre fremmøtet. Men en skole uten oppmøteplikt ble sett på som grunnleggende for det skolen stod for, og for elvene som gikk der. Dette ble derfor ikke gjennomført. Rådet valgte og heller fokusere på hva elevene lærte i stedet for om de var tilstede i timene. Dette var nok avgjørende for å få videre økonomisk støtte, for det er vanskelig å forsvare å gi driftsmidler til en skole der det ikke arbeides frem mot artium.

En skole uten oppmøteplikt fremstod som viktigst for de fleste, men Mosse Jørgensen har også uttalt at hun oppfattet det som at en del av ungdommene som søkte seg til Forsøksgym mente friheten til rus var det viktigste i selve frihetstanken. De første årene var dette en utfordring for skolen. På et tidspunkt ble det tatt inn i skolens vedtekter at *«Bruk av narkotika er uforenlig med skolens målsetning.»* For å få bukt med problemet inviterte Mosse Helsedirektør Karl Evang til skolen for å snakke om narkotika. Hun ble kritisert av Rådet for å ikke ha tatt avgjørelsen om å invitere Evang opp til avstemming, men Mosse må ha ment det å være helt nødvendig siden hun ikke fulgte de demokratiske prinsippene hun selv mente var så viktig å arbeide etter.

Kroken på døra

Årene på Hammersborg nevnes gjerne som skolens storhetstid. Man hadde egne lokaler og skoledemokratiet blomstret. Men etter nesten ti år måtte man, etter store protester, flytte fordi bygget skulle rives. Skolen fikk lokaler i gamle Tøyenhagen skole i Lakkegata. Der holdt de til i omtrent femten år før byråden i 1991 fremmet at han ønsket å legge ned skolen. Iherdig lobbyvirksomhet greide å avverge det, og det endte med at skolen ble flyttet til Linderud videregående. Med denne flyttingen ble skolen administrativt lagt under Linderud og alle lærerne måtte søke på jobbene sine på nytt. Mange av de ansatte mistet motivasjonen og valgte å slutte. Med flyttingen til Linderud fulgte også år med dårlig rekruttering, og en endring i elevmassen. Tradisjonelt hadde hovedvekten av elevmassen vært barn av akademikerforeldre som ønsket å gå på skolen av idealistiske grunner. Nå søkte en større andel elever som falt utenfor det vanlige gymnaset eller som ikke var så ressurssterke. At det ikke var oppmøteplikt kan ha virket fristende på mange. Lokaliseringen på Linderud spilte også inn i forhold til hvem som søkte seg til skolen.

Skolen ønsket seg hele tiden tilbake til sentrum av byen, og å være en selvstendig skole. I 2002 fikk de gjennomslag for ønskene og flyttet til de tidligere lokalene til Sinsen Voksenopplæring, og i 2004 til Elvebakken videregående skole. Den siste flyttingen kamuflerte egentlig nedleggelsen av skolen. Det som nå ble opprettet var en allmennfaglig privatistlinje. Oppmøtefriheten ble beholdt ved at det ikke ble gitt standpunktkarakterer basert på deltakelse i timen. Elevene måtte ta eksamen i alle fag, men skoledemokratiet som Forsøksgym bygde på forsvant. Kanskje hadde man greid å endre det tradisjonelle gymnaset i så stor grad at det ikke lenger var behov for Forsøskgym. Var den autoritære læreren historie? Eller etterlot den stille nedleggelsen et tomrom for dem som ønsker å påvirke sin egen utdannelse og arbeidshverdag i større grad enn det som er mulig i den vanlige videregående skolen?

Litteratur

Førland, Tor Egil og Trine Rogg Korsvik - red. (2006): *1968. Opprør og motkultur. Oslo:* Norsk Pax Forlag as.

Hem, Lars (1971): *Forsøksgymnaset. En studie om forandring.* Oslo – Bergen - Tromsø: Universitetsforlaget.

Jørgensen, Mosse (1997): *Skoler jeg møtte.* Namsos: Pedagogisk Psykologisk Forlag.

Korsvik, Trine Rogg (2007): «Opprørsskolen Forsøksgym 1967-2004» i *Byminner* 1/2007, Oslo Bymuseum.

Forsøksgymnaset i Oslo 1967-1971 En beskrivende studie. Rapport nr. 16, Skolesjefen i Oslo, Avdeling for pedagogisk utviklingsarbeid.

Kilder

Bystyresak 201/1968, Støtte til Forsøksgymnaset i 1968-1969

Forsøkgym (arkivet er delvis ordnet, men ikke registrert i Asta)

Rådsprotokoller 1967-1979

Referater fra Allmannamøter

Rapporter, rammeplan, vedtekter (L2 viktige rapporter ca 1970-77, eksterne og interne og vedtekter)

Klipparkiv (1-4)

G 15 Div – Overlevelse 2001-2004

Fotograf: Ellen Røsjø

Kulturarv i skolesekken
«Jakten på Gjøgleren»

I mai 2011 fikk rundt tusen skoleelever fra Oslo-skolen være med på denne historiske smuglerjakten. I en bakgård i Hausmanns gate ble elevene tatt med tilbake til det dramatiske året 1923 med forbudstid, arbeiderkamp, prostitusjon og alkoholisme.

En bil, stjålet i Calmeyers gate, og funnet igjen utenfor byen fullastet med smuglersprit, er utgangspunktet for Jakten på Gjøgleren. Krimgåten utspiller seg i Hausmannskvartalene i 1923. Underveis mot løsningen av mysteriet blir man kjent med den mangfoldige befolkningen i området: den jødiske kantoren, vaskekona som drømmer om et bedre liv for barna, den bitre drukkenbolten, eieren av den lokale avholdskafeen, den streikende metallarbeideren og flere andre karakterer i området.

Teaterstykket Jakten på Gjøgleren er et tilbud i Den kulturelle skolesekken fra Byarkivet og Nordic Black Theatre til Oslos skoleelever. En bearbeidet versjon av stykket vil også bli et tilbud i Den kulturelle spaserstokken, som er rettet mot et eldre publikum. Oppsettingen er støttet av Fritt Ord og Den kulturelle skolesekken.

Manus er skrevet av regissøren Cliff Moustache i samarbeid med Byarkivet. Elever ved teaterskolen Nordic Black Theatre Xpress var skuespillere og musikere. Til stykket er det utviklet oppgaver til skoleelevene, med tema fra stykket og fra mellomkrigstiden i Norge. Krimgåten kan også løses på nettsiden www.gatekryss.no.

Tannklinikken på Hersleb skole *var lys, luftig og ikke minst moderne. 1922. Ukjent fotograf.*
A-20031/Ua/0003/019

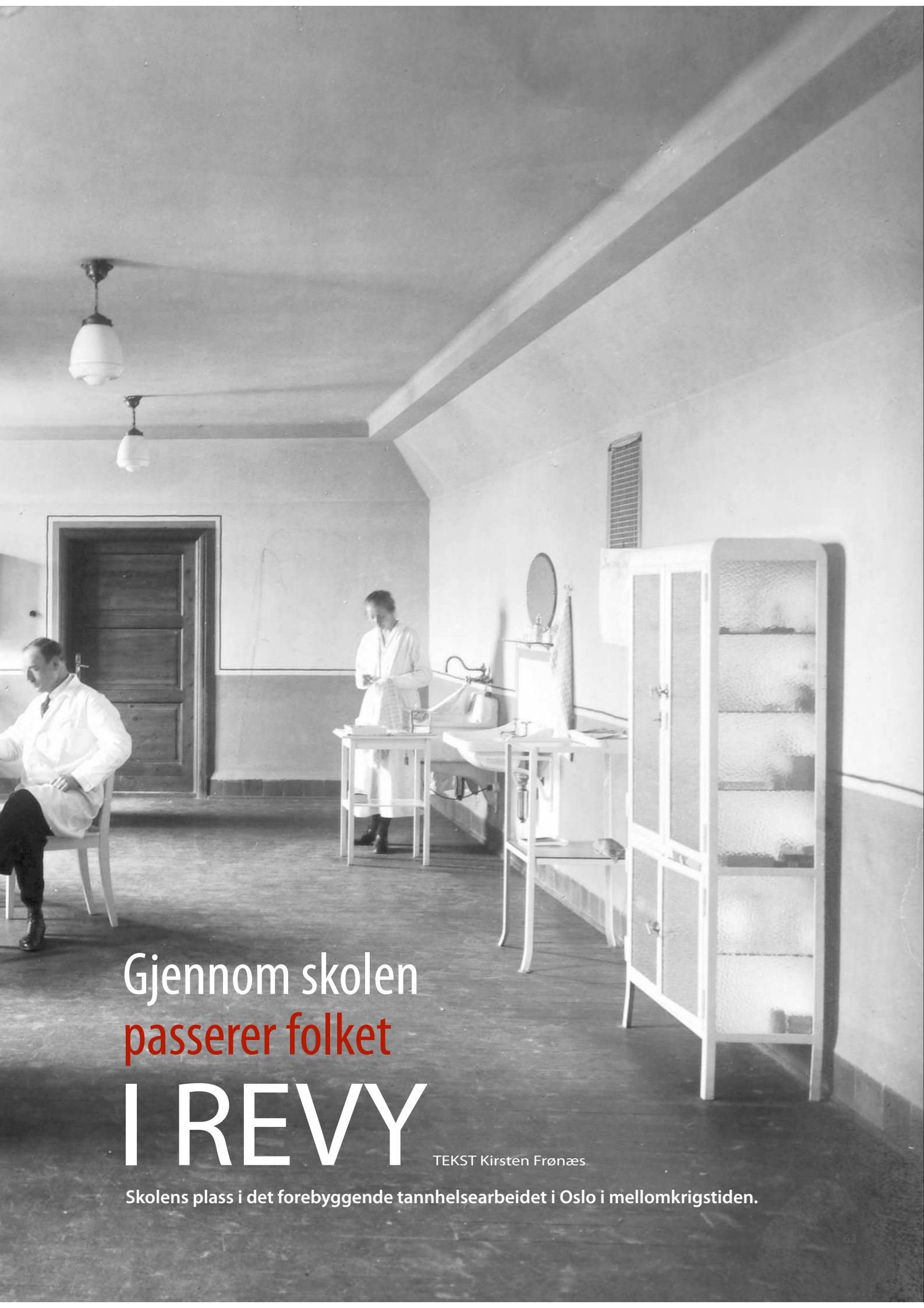

Gjennom skolen passerer folket I REVY

TEKST Kirsten Frønæs

Skolens plass i det forebyggende tannhelsearbeidet i Oslo i mellomkrigstiden.

Tannlegeyrket har alltid hatt plass for kvinner. *Da Statens Tandlegeinstitutt ble opprettet i 1909 utgjorde kvinner knapt halvparten av studentene. Kvinner ble også sett på som særlig egnet i barnetannpleien siden man antok at de hadde et bedre lag med barn enn menn. Dette bildet er fra skoletannlegens værelse på Hersleb skole, 1930. Fotograf: Halvor Brinchmann.* A-10000/Ua/0009/347

I mellomkrigstiden var Norge en ung nasjon og den voldsomme oppblomstringen av tannsykdommer som kom i kjølvannet av endret kosthold fra andre halvdel av 1800-tallet kunne sees som en synlig, men også symbolsk, svekkelse av det norske folk. Den dårlige tannhelsen i befolkningen var en reell trussel mot barns læreevne, mot effektiviteten blant arbeidere og også faktisk for nasjonens sikkerhet siden soldater kunne bli erklært stridsudyktige som følge av dårlig tannhelse. Noe måtte gjøres, og det måtte gjøres effektivt.

Det var bred internasjonal enighet i hygienebevegelsen om at skolen var den rette kanal for helsepropaganda, for, som mangeårig leder av Kristiania skoletandkliniker, Johan Brun, sa: «Gjennom skolen passerer hele folket revy.» Gjennom skolen sikret man seg et stort og lett påvirkelig publikum som allerede var underlagt disiplin. Målet var, klart uttrykt, at barna skulle ta med seg den nye kunnskapen hjem og overføre den til egne foreldre.

Den første skoletannklinikken i landet ble opprettet i Kristiania i 1910 i kjøttkontrollen på Ankertorget. Det var en stor klinikk med fem rom. Man hadde rom for undersøkelse, plombering og trekking. Det var innlagt kaldt og varmt vann og elektriske bormaskiner. Kort sagt en fullstendig og moderne klinikk. Dette var viktig, ingen skulle mistenke skoletannpleien for å være av dårligere kvalitet enn den man kunne vente og finne i private klinikker.

Flere skoletannklinikker fulgte i årene som gikk, de fire første i lokaler utenom skolene. Det var ikke tilfredsstillende. Skolene klaget over at elevene ble lenge borte og skoletannpleien oppnådde heller ikke målet om at tannhelse skulle oppleves som en integrert del av skolehverdagen. Dessuten fortsatte antallet hull i tennene å øke til tross for det forebyggende arbeidet som ble gjort i skoletannklinikkene. Skoletannpleiens mål var, slik det ble formulert i det populærvitenskapelige tidsskriftet *Munnpleien* i 1917 *«å vekke barnets interesse for tennenes renhold og bevarelse» og «å lære dem midlene og veien til oppnåelsen av et godt resultat. Herved kan man gjøre regning på, at de, når forholdene for øvrig tillater det, vil fortsette tannpleien, også når de blir voksne»*. Så lenge dette ikke ble fulgt opp verken av hjem eller skole, risikerte man, ifølge tannlege Einar Hirsch, at skoletannklinikkene ble *«en stor skuffelse, et slag i luften, et spild av kræfter og en ødslen med penger»*.

Dermed fulgte også forslaget om obligatorisk tannbørsting i skolen. For å lette dette arbeidet utviklet tannlege Jonn Nilsen, mangeårig sekretær i Norsk forening for motarbeidelse av tannsykdommer, i 1918 et pusseanlegg for bruk i skolen. Ved hjelp av rørleggerfirmaet C. Blunck A/S i Kristiania fikk han utarbeidet en fullskalamodell av anlegget som kunne beskues i rørleggerfirmaets lokaler. Pusseanlegget bestod av en lang avløpsrenne med strålekraner montert med et visst mellomrom, i tillegg kom ventilerte skap for oppbevaring av tannbørster. Elevene skulle nemlig motta to tannbørster, en til bruk på skolen og en til bruk hjemme. Dermed unngikk man «gjenglemmelser». Nilsen regnet seg frem til at man i et slikt anlegg kunne man med litt øvelse «pusse» en klasse med tretti elever i løpet av fem minutter. Slik omgikk han skolenes argument mot at tannpussen ville ta for mye tid fra den øvrige undervisningen. Dessuten mente Nilsen at skoletannpussen ville virke som et «oppdragelsesmiddel» og en «arbeidsøvelse» særlig egnet for skolens lavere klasser. Anlegget ble, så vidt meg bekjent, aldri tatt i bruk i Oslo-skolene. Det ble heller aldri innført obligatorisk tannbørsting i skolen. Imidlertid begynte tannleger og klinikksøstre å demonstrere korrekt tannbørsting for elevene i klasserommet. Slike demonstrasjoner blir nok fremdeles gjennomført ved enkelte skoler.

I mellomkrigstiden var ikke årsakene til tannråte fullstendig klarlagt, men det var klare indikasjoner på at den økende kariesfrekvensen kunne knyttes til det moderne kostholdet. Hva det var med kostholdet som gjorde det skadelig for tennene var imidlertid mindre klart og dermed var det heller ikke selvsagt hvilken type forebygging som ville ha best effekt. I begynnelsen var fokuset på tannbørsting nærmest enerådene, men utover 1920-tallet, da kunnskapen om vitaminene ble anerkjent av både tannleger og leger fikk kostholdet større betydning. I 1919 ble Carl A. Schøitz ansatt som skolelegesjef i Kristiania og skoletannklinikkenes bestyrer ble direkte underlagt han. Med Schøitz fulgte en periode der kostholdet ble gitt stadig større fokus som både årsak og kur mot tannråte. Det moderne kostholdet var,

Portabel spyttekum. *Den firkantede trakten i forgrunnen av bildet ble ikke bare brukt på klinikken, men ble tatt med rundt i klasserommene når klinikksøsteren eller tannlegen selv demonstrerte korrekt pusseteknikk for elevene. Skoletannlegens værelse på Hersleb skole, 1930. Fotograf: Halvor Brinchmann.* A-10000/Ua/0009/349

Håndkolerte bilder fra arkivet etter skolelegesjef Carl A. Schiøtz*. Han sørget for innføring av vitaminrik kost i Oslo-skolen. Her får skolejentene tran, sannsynligvis på Sandaker friluftsskole. 1925. Fotograf: Halvor Brinchmann.* A-10000/Ua/0009/392

etter Schøitz' mening ihjelkokt, det var for mykt, det ga tenner og kjever for lite mosjon og kunne derfor føre til inaktivitetsatrofi (kan forklares slik at et organ som ikke blir brukt visner hen og dør) og det inneholdt for lite vitaminer som kunne føre til mangelsykdommer som ytterligere svekket tennene.

For Schøitz var det åpenbare fordeler at leger og tannleger kjempet sammen for skolebarns helse. I en artikkel i *Munnpleien* i 1922 argumenterte han sterkt for at både leger og tannleger kunne gjøre «mangedobbelt lykke» med sin terapi om de begge ble hygienikere med en *«fundamental utdannelse i generell vekstbiologi»*. Tannlegene skulle gis de samme forutsetninger som ernæringsspesialisten Schøitz til å bygge friske individer med friske tenner allerede fra fosterstadiet (!). Han mente videre at så lenge tannlegene fokuserte på «lokal munnhygiene» som det viktigste middelet mot tannråten, ville man ikke få *«fullt alvor og full effekt»* i det forebyggende arbeidet.

I 1926 lanserte Schøitz Oslo-frokosten. Grovt sett bestod måltidet av to skiver grovt brød eller skonrokker med pålegg, en frukt eller grønnsak og en halv liter nysilt melk. Oslofrokosten skulle kunne bøte på tannproblemene (og mangelsykdommene) ved at måltidet skulle dekke langt over en tred-

Det moderne kostholdet var etter Schiøtzs mening for mykt. *Det ga tenner og kjever for lite mosjon og kunne derfor føre til inaktivitetsatrofi (noe som kan forklares med at et organ som ikke blir brukt visner hen og dør). Her har skolejenter derfor fått gulrøtter, sannsynligvis på Sandaker friluftsskole. Fotoet ble tatt i 1925 og ble avlevert håndkolorert til Byarkivet. Fotograf: Halvor Brinchmann.* A-10000/Ua/0009/407

jedel av barnas behov for kalorier, det skulle inneholde vitaminer tilsvarende et dagsbehov og det skulle være hardt slik at tenner og kjever fikk tilstrekkelig mosjon. Videre skulle barna ikke drikke med mat i munnen, slik at de i utgangspunktet harde fødevarene ble myke. Den nysilte og ukokte melken, som var en viktig del av måltidet, skulle drikkes etter at maten var spist slik at den både skyllet munnen for matrester og ga et tilskudd av vitaminer og kalk som skulle styrke tennene ytterligere. Oslo-frokosten skulle, i motsetning til tidligere skolebespisning, ikke være behovsprøvd. Det var en kjensgjerning at mangelsykdommer og tannråte var et problem for alle lag i befolkningen, de var sågar et sivilisasjonsproblem og ble gjerne karakterisert som kultursykdommer. Den nye kunnskapen om vitaminene skulle komme hele folket til gode. Fra skolen skulle barna ta med seg den nye kunnskapen hjem og spre den til sine familier.

Litteratur

Frønæs, Kirsten (2006). «Det blir ikke hull i en tann som er ren. Forebygging av tannsykdommer gjennom skolen 1910-1940», hovedoppgave ved Universitetet i Oslo.

OSLO BYARKIV

Returadresse:
Oslo byarkiv
Maridalsveien 3
0178 Oslo

KULTUR ETATEN

TOBIAS

Tidsskrift for oslohistorie fra Oslo byarkiv • 1/2011 • kr 80,-

Gjennom skolen passerer hele folket i revy